

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Eesti keele osakond

Airika Harrik

SÕNA *KURAT* JA SELLE SÜNONÜÜMIDE KASUTUS
EESTI RAHVALAULUDES NING VANAS KIRJAKEELES

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Külli Habicht

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
Meetodid ja materjal	6
1. Rahvalaulukeel ja vana kirjakeel	8
2. Sünonüümid ja sünonüümia.....	11
3. Kurat eesti folklooris ja keeles.....	15
4. Sünonüümid rahvalauludes.....	18
4.1. Lihtsõnalised sünonüümid.....	18
4.2. Liitsõnalised sünonüümid.....	21
4.3. Tuletatud sünonüümid.....	24
4.4. Sõnaühendilised sünonüümid.....	25
4.5. Moodustusviiside võrdlus rahvalaulukeeles.....	27
5. Sünonüümid 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides	32
5.1. Lihtsõnalised sünonüümid.....	33
5.2. Liitsõnalised sünonüümid.....	35
5.3. Sõnaühendilised sünonüümid.....	37
5.4. Moodustusviiside võrdlus vaimulikes tekstides	39
Järeldused.....	43
Kokkuvõte.....	45
The use of kurat and its synonyms in runic songs and 16th–18th century religious literature	48
Kirjandus	50
Allikad.....	53

Sissejuhatus

Kurat on eesti keeles ilmselt levinuim vandesõna ning tegelasena on kurat keskne kuju eesti folklooris. Rahva teadvusesse on ta nii tugevalt kinnistunud suuresti kirikukirjanduse ning jutluste kaudu, kus kristlaste võitlus kuradiga oli läbiv teema (Valk 1998: 9). Usklike jaoks tugevalt negatiivse tähendusega keelendina on *kurat* olnud tabusõna, millele on otsitud eufemistlikke ümberütleri. Võib aga oletada, et rahvasuus ning tõlkelises vaimulikus kirjanduses kuradile antud ümberütlevad nimetused erinesid nii moodustusviisilt kui ka kasutusmotivatsioonilt.

Bakalaureusetöö eesmärk ongi anda ülevaade sõna *kurat* sünonüümidest eesti rahvalaulutekstides ja 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides. Samuti on kavas kõrvutada sünonüümikasutust kummaski tekstiliigis moodustusviisi alusel ning sisulise määratlusaluse järgi. Uuritavad tekstid pärinevad Eesti regilaulude andmebaasist ning vana kirjakeele korpusest.

Töö teoreetilises osas rahvalaulude keele ja 16.–18. sajandi vaimuliku kirjakeele käitlemisel lähtun Tiit Hennoste eesti keele sotsioperioodide süsteemist (1997). Et liigitada kumbagi tekstiliiki omaette allkeeleks, toetun keele situatiivsete variantide taustajoonte käsitlemisele (Hennoste 2000). Tegemaks kindlaks, kas *kuradi* ümberütlevad nimetused on sünonüümid või mitte, analüüsin neid D. Alan Cruse sünonüümiakäsitluse (2002: 485–497) põhjal. *Kuradi* liigitamiseks tabusõnade hulka lähtun David Crystal 2006. aastal ilmunud teoses „Words. Words. Words“ esitatud tabusõnateooriast.

Varem on sõna *kurat* sünonüüme uurinud Matthias Johann Eisen 1927. aastal ajakirjas Eesti Kirjandus ilmunud artiklis „Kuradi sünonüümid“. Toetun tema artiklile kuradinimetuste otsingul korpustest. Folklorist Ülo Valk on kuradit kui rahvaluule keskset tegelaskuju käsitlenud mitmes uurimuses (nt 1994a, 1994b, 1997, 1998), millest olulisimaks võib pidada monograafiat „Allilma isand“ (1998). Vana kirjakeelt ning rahvalaulude keelt on artiklis „Regivärsist kirikulauluni“ (2015) kõrvutanud Kristiina Ross. Vana kirjakeele sõnavarast on

aga põhjalikke ülevaateid koostanud TÜ vana kirjakeele töörühm: ilmunud on „Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik“ (1997), „Georg Mülleri jutluste sõnastik“ (2000), „Joachim Rossihniuse kirikumanuaalide leksika“ (2002), „Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350“ (2010), „Heinrich Stahli tekstide sõnastik“ (2015). Eesti Kirjandusmuuseum on tänapäevase trükina välja andnud Salomo Heinrich Vestringi „Eesti-saksa sõnaraamatu“ (1998).

Vaatamata *kuradi* sünonüümide ning vaatlusaluste tekstiliikide varasemale uuritusele, pole kuradinimetusi kummaski tekstiliigis võrdlevalt uuritud. Minu hüpotees on, et rahvalaulude keeles esineb kuradinimetusi ohtramalt ning seal on rakendatud kõiki sõnamoodustuse viise. Rahvalaulukeel, eriti aga regivärsi parallelism nõuab värvikaid ümberütusi, samal ajal kui vaimulikud tekstid võiksid hakkama saada kitsama sõnavaraga.

Leidmaks hüpoteesile kinnitust, otsin oma töös vastuseid alljärgnevatele uurimisküsimustele.

- Millised on *kuradi* sünonüümid rahvalaulukeeles?
- Millised on *kuradi* sünonüümid 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides?
- Kuidas ja millisel sisulisel määratlusalusel (*kuradi* välimus, iseloom, elupaik jne) neid sünonüüme kummaski allkeeles moodustatakse ja kasutatakse?
- Milline moodustusviis on levinuim?
- Kuidas suhestuvad omavahel kummagi allkeeles sünonüümid?

Bakalaureusetöö koosneb viiest peatükist. Esimeses peatükis tutvustan ning kõrvutan rahvalaulude keelt ning vana vaimulikku kirjakeelt. Teine peatükk keskendub sünonüümiale ning erinevatele sünonüümiliikidele. Teen selles peatükis kindlaks, kas valimis leiduvad kuradinimetused on sünonüümid või mitte. Kolmandas peatükis tuleb lähemalt juttu eespool nimetatud varasematest uurimustest. Neljandas ja viiendas peatükis esitan empiirilise analüüsi: neljas peatükk keskendub *kuradi* sünonüümidele rahvalauludes, viies aga kuradinimetustele 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides. Töö lõpus kõrvutan tulemusi ning

teen järeldusi *kuradi* sünonüümide rohkuse kohta kummaski tekstiliigis moodustusviisi alusel.

Meetodid ja materjal

Bakalaureusetöö aines pärineb andmebaasidest: rahvalauludes esinevad sõna *kurat* ja selle sünonüümide esinemisjuhud pärinevad Eesti regilaulu andmebaasist ning vanas kirjakeeles esinevad esinemisjuhud vastavalt vana kirjakeele korpusest. Võrdluseks olgu ära toodud, et Eesti regilaulu andmebaas koosneb 83547 tekstist, mis moodustab ligi kaks kolmandikku kõigist arhiivis leiduvatest regilaulutekstidest; vana kirjakeele korpuse 18. sajandi lõpuni ulatuvas valikkorpuses on praegu 1 550 802 sõnet, millest on siinsesse valimisse kaasatud umbes 1,2 miljonit sõnet. Arvandmed on seetõttu raskesti võrreldavad, ent kasutatud tekstid pakuvad usaldusväärse läbilõike kummagi tekstiliigi sõnavaralisest eripärast.

Materjali otsin sünonüümide kaupa ning sünonüümide leidmiseks kasutan M. J. Eiseni artiklit „Kuradi sünonüümid“ (1927), Juhan Peegli sõnastikku „Nimisõna poeetilised sünonüümid regivärssides“ (2004) ning vana kirjakeele tekstide sõnastikke (Habicht jt 2000, 2015, Kingisepp jt 2001, 2010). Mõlema korpuse päringute koostamisel lähtun põhimõttest, et iga *kuradi* sünonüümi otsingutulemustest võetakse andmestikku 200 esimest, kui otsingutulemuste arv ületab 200 piiri. Kahjuks puudub Eesti regilaulu andmebaasis märksõnaotsing, mistõttu on kõik töös leiduvad varasemates uurimustes kajastamata sünonüümid juhuslikult leitud.

Mõlemast andmebaasist saadud otsingutulemused moodustavad kumbki omaette andmestiku („Sünonüümid rahvalauludes“ ja „Sünonüümid 16.– 18. sajandi vaimulikes tekstides“), mille rühmitan alapeatükkidesse struktuuri alusel: liitsõnalised, liitsõnalised, tuletusliidetega moodustatud ja sõnaühendilised sünonüümid. Alapeatükkides vaatlen sünonüüme ka sisulisest aspektist ehk millest lähtudes (nt kuradi välimus, iseloom, elupaik) need on moodustatud.

Tulemused esitan samu rühmitamispõhimõtteid järgides. Esmalt annan ülevaate rahvalauludes esinevatest sünonüümidest, eristades eespool loetletud nelja moodustusviisi. Viimases alapeatükis võrdlen sünonüüme moodustusviiside ning sisulise määratlusaluse põhjal. 5. peatükis esitan samal moel vaimulikest tekstidest leitud sünonüümid, ent lähtudes

materjali eripärast, eristan seal vaid kolme moodustusviisi: lihtsõnalised, liitsõnalised ja sõnaühendilised sünonüümid.

Töö järelduste peatükis võrdlen *kuradi* nimetuste moodustusviise mõlemas allkeeles ning teen järeldusi sõna *kurat* ja selle sünonüümide kasutamise kohta rahvalauludes ja vanemas vaimulikus kirjakeeles.

1. Rahvalaulukeel ja vana kirjakeel

Siinses bakalaureusetöös võrdlen sõna *kurat* kasutust eri tekstiliikidesse kuuluvates tekstides: rahvalauludes ning 16.–18. sajandi vaimulikus kirjanduses. Tiit Hennoste (1997: 48) on eesti keele arengut käsitledes eristanud üheksat sotsioperioodi. Mõlemad selles uurimuses vaadeldavad tekstiliigid kuuluvad suuresti kolmandasse sotsioperioodi, mis algab 16. sajandi keskpaigast / 17. sajandi algusest ja kestab kuni 18. sajandi alguseni (Hennoste 1997: 51). Varasematest eesti keele ajaloo periodiseeringutest tasub nimetada Arnold Kase (1970) ning Heli Laanekase (2004) käsitlusi. Kask eristab kaht suurt perioodi, mida nimetab *rahvakeele* ning *rahvuskeele* perioodideks. Neist esimese jagab ta omakorda kolmeks allperioodiks: 1) 16.–17. saj kirjakeel, 2) 18. saj kirjakeel ning 3) 19. saj esimese poole kirjakeel. (Kask 1970: 7–8). Laanekask eristab aga viit suuremat perioodi, mille järgi langeks siinses töös vaadeldavad sajandid vahemikku esimese perioodi lõpust (s.o 16. sajand) neljanda perioodi alguseni (18. sajandi lõpp) (2004: 15–31). Oma töös lähtun siiski Tiit Hennoste sotsioperioodide süsteemist.

Kolmanda sotsioperioodi vältel kujuneb välja kirjalik saksaestikeelne – s.o saksa keele malli järgiv – vaimulik register ning regilaulukeel kinnistub rahvaluulekeele iseseisva allregistrina (*ibid.*: 51–52). Kristiina Ross (2015: 459–461) osutab aga, et keeleliselt ei vasta kumbki neist omaaegsele kõnekeelele. Regilauludest leiab keelenähtusi, mis olid kõneldud keelest kadunud juba 17. sajandil, ning kirikulaulude keelt peab Ross sedavõrd kõnekeelekaugeks, et tõlkijatele endilegi oli see arusaadav vaid saksa originaalide tundmise tõttu.

Kumbagi tekstiliiki saab aga mõista ka omaette registrina, mis mõjutavad tekstide keelelisi omadusi (Hennoste 2000: 15). Hennoste eristab oma artiklis „Allkeeled“ (2000: 15–16) keele situatiivsete variantide puhul viit taustajoont, mis keelekasutust mõjutavad:

- 1) keelekasutajate omavaheliste suhete laad (ametlik/mitteametlik);
- 2) suhtlusviis või toimimisviis (suuline/kirjalik);

- 3) füüsiline olukord, tingimused (era- / neutraalne / institutsionaalne territoorium);
- 4) eesmärgid (suhtlemine/informeerimine);
- 5) suhtlusvaldkond, teema, kõneaine (argised teemad / ametlikud teemad).

Paigutades mõlemad eespool mainitud kolmanda sotsioperioodi tekstiliigid Hennoste (2000: 15–16) taustajoonete süsteemi (Tabel 1), on rahvalaulude puhul tegemist informaaalse, suulise, era- või neutraalsel territooriumil toimuva suhtluses osalemisega argistel teemadel. Selline määratlus on tinglik, sest Eesti regilaulu andmebaas koosneb kirjalikest laulutekstidest. Loen regilaulud selles uurimuses siiski suulise keele ilminguks, sest 16.–18. sajandil käibisid need elavas suulises suhtluses.

Vaimulik kirjandus on seevastu formaalne, kirjalik, institutsionaalsel territooriumil (nt kirikus) kasutatud informeerimine või veenmine vaimulikel teemadel. Taas on defineerimine tinglik, sest vaimulikku kirjandust loeti juba 18. sajandil ilmselt ka kodus ehk eraterritooriumil.

Tabel 1. Rahvalaulukeel ja vaimulik vana kirjakeel kui keele situatiivsed variandid.

Taustajoon	Rahvalaulukeel	Vaimulik vana kirjakeel
Keelekasutajate suhete laad	mitteametlik	ametlik
Suhtlusviis	suuline	kirjalik
Olukord	era- või neutraalsel territooriumil kasutatud	institutsionaalsel territooriumil (kirikus) kasutatud
Eesmärgid	suhtlemine	informeerimine
Suhtlusvaldkond	argised teemad	vaimulikud teemad

Kolmanda sotsioperioodi vaimulikku kirjakeelt ning rahvalaulukeelt uurides peab arvestama mõlema ajalooliste eripäradega. Eesti vana kirjakeele lõiid sakslastest vaimulikud peamiselt rahvuskaaslastest pastoritele abikeeleks, eesmärgiga kohalikku rahvast tugevamalt kristlikku

kultuuriruumi liita (Ross 2009: 553). Kui enne 17. sajandit puudus eesti kirjakeeles ühtsus, siis sajandi alguses algas teadlik normeerimine. Kirjakeelt normisid ning lugesid eestlastele ette vaimulikud, ettelugejate seas võis olla ka mõni lugemisoskusega eestlane. Sajandi lõpuks tõusis aga rahvakoolide mõjul eestlaste lugemisoskus ning üha rohkem ilmus just neile lugemiseks mõeldud kirjandust. (Laanekask 2004: 20) Selle uurimuse seisukohalt on oluline tähele panna, et tegemist oli ennekõike tõlkekirjandusega, milles puudus loov kujundlikkus. Kujundid nagu *Erra sahta meid Jssand kiusatusse sisse / kus meid se **kurri waim** kiusap / või **Se pörghokhaudane tappija** / se kurrat sahtap needt ristiusckolisset se igkawesse huckatusse ninck kaddomisse sisse* / (VAKK) on otsetõlked algtekstist.

Rahvalaulukeel muutus 16.–18. sajandi jooksul ilmselt kiiremini kui kirjakeel. Taive Särg ja Koidu Ilmjärv eristavad artiklis „Eesti rahvamuusika“ (2009) vanemat ja uuemat rahvalaulu. Vanem rahvalaul jaguneb nende järgi kolmeks: varased vokaalžanrid, algriimiline regilaul ning siirdevormiline laul. Uuem rahvalaul, mis hakkas levima 18. sajandil ning sai valdavaks 19. sajandi teiseks pooleks, oli aga lõppriimiline. Kui regilaulu keel säilitas arhailisi vorme (*laulemaie pro laulma, poega pro poeg*) ning oli tugevalt kujundlik, siis uuemas rahvalaulus kasutati tolleaegset igapäevast keelt. (Särg, Ilmjärv 2009)

Teades, et rahvalaulukeel (eriti vanema rahvalaulu oma) oli tänu parallelismile tunduvalt kujundlikum kui saksamõjuline vaimulik kirjakeel, võib arvata, et sõna *kurat* ja selle sünonüüme kasutati neis erinevalt.

2. Sünonüümid ja sünonüümia

D. Alan Cruse eristab oma sünonüümiakäsitluses (2002: 488–491) kolme sünonüümia astet:

- 1) absoluutne sünonüümia;
- 2) propositsiooniline ehk lause sisust lähtuv sünonüümia;
- 3) plesionüümia (vahel nimetatud ka *sünonüümiälähedaseks* või *vaegsünonüümiaks*).

Cruse'i järgi on absoluutse sünonüümia puhul kaks leksikaalset üksust seotud identsete tähendustega (*ibid.*). John Lyons (2002: 61) esitab aga kolm kriteeriumi, millele absoluutsete sünonüümide paar või rühm vastama peab:

- kõik nende tähendused on identsed;
- nad on sünonüümsed kõigis kasutuskontekstides;
- nad on semantiliselt samaväärsed nii kirjeldavatel kui ka mittekirjeldavatel tähendustasanditel.

Cruse tõdeb, et loomulikus keeles on eeldusi absoluutsete sünonüümide tekkeks väga vähe, sest täielikku sünonüümi on vaja vaid sõnakorduste vältimiseks – ehk esteetilistel põhjustel – kirjalikes tekstides. Ta tutvustab W. Haasi loodud testi absoluutsete sünonüümide tuvastamiseks. Emakeelsed kõnelejad pidid otsustama, kas mõlemad sõnad sobivad samasse pakutud konteksti. Näiteks lauses (a) sobib sõna *haigus* ette antud lausesse, ent lauses (b) sõna *tõbi* samasse konteksti ei sobi. Järelikult pole *haigus* ja *tõbi* absoluutsed sünonüümid, kuna nad ei sobi võrdselt kõigisse kontekstidesse. (*ibid.*)

- a) Oma *haiguse* ajal polnud ta võimeline töötama.
- b) ? Oma *tõve* ajal polnud ta võimeline töötama.

Propositsiooniline sünonüümia esineb Cruse'i järgi olukorras, kus „üks konteksti asetatud (ehk kindlat sisu väljendav) lause S1 eeldab teist konteksti asetatud lauset S2, mistõttu on S1 ja S2 lause sisust lähtudes samaväärsed. Kui neil lausetel on ka sama süntaktiline ülesehitus

ja samad viitesuhted, ning need erinevad ainult selle poolest, et ühes lauses on keelend *x* ja teises keelend *y*, siis on *x* ja *y* sünonüümsed.“ (2002: 489).

Näiteks on propositsioonilised sünonüümid *algama* ja *pihta hakkama*: laused (c) ja (d) eeldavad teineteist, neil on sama süntaktiline ülesehitus, samad viitesuhted, ning need erinevad vaid ühe leksikaalse üksuse poolest. *Algama* ja *pihta hakkama* ei saaks aga olla absoluutsed sünonüümid, sest näiteks käsklausestesse (e) ja (f) nad ühtmoodi ei sobi. (*ibid.*)

- c) Kontsert *algas* kell pool kaheksa.
- d) Kontsert *hakkas pihta* kell pool kaheksa.
- e) Eks *hakka pihta*!
- f) ? Eks *alga*!

Kolmas sünonüümialiid, plesionüümia, on Cruse'i järgi levinuim, ent ka kõige raskemini defineeritav, sest see jääb propositsiooniliste sünonüümide ja mitte-sünonüümide vahele ning piir viimaste ja plesionüümide vahel on hägune. Ta pakub plesionüümia tuvastamiseks välja nn *või pigem* testi (laused g ja h), mis näitab, et plesionüümide vahel on küll erinevus, ent see on nii väike, et treenimata emakeelne kõneleja ei pruugi seda märgata. (2002: 490–491).

g) Ta *mõrvati* või pigem *tapeti*.

h) Teda nähti *kihistamas* või pigem *itsitamas*.

Lyons (2002: 60) eristab aga plesionüüme – mida ta nimetab *sünonüümialähedasteks keelenditeks* – ning *osalisi sünonüüme*. Ta rõhutab, et neid ei tohi omavahel segi ajada, sest sünonüümialähedased keelendid on tähenduselt rohkemal või vähemal määral sarnased, ent mitte identsed, samal ajal kui osaliste sünonüümide tähendus on küll sama, ent nad ei vasta kõigile absoluutse sünonüümia tingimustele. Osalisteks sünonüümideks võib lugeda eespool mainitud *haiguse* ja *tõve*, sest EKSS (2009) defineerib esimest kui 'organismi normaalse elutegevuse häiret' ja teist kui 'haiguse rahvapärast nimetust', kusjuures mõlemad võivad

tähendada ka 'kirglikku harrastust'. Sellest nähtub, et nende tähendus on justkui sama, ent juba ainuüksi viide rahvapärasusele näitab, et *tõbi* on vaid osaline *haiguse* sünonüüm.

Cruse (2002: 495) väidab veel, et sünonüümid tekivad keeles kobaratena, mitte ei jaotu sõnavaras ühtlaselt. Kobara keskmeks on tuummõiste (ingl *core term*) ehk kõige nõrgema stiilivärvinguga sünonüüm, mida mingil põhjusel (nt ebamugavus, tabulisus) teatud suhtlussituatsioonides välditakse. Sageli tekivadki sünonüümikobarad ümber selliste teemade nagu seks, väljaheited, surm ja haigused. *Kurat* kui usklike jaoks tugevalt negatiivne sõna kuulub samuti tabulise keelematerjali hulka. *Kuradi* liigitamisest tabusõnaks tuleb täpsemalt juttu järgmises peatükis „Kurat eesti folklooris ja keeles“.

Tegemaks kindlaks, kas *kurat* on oma kobara tuumsõna ning kas tema ümberütlevad nimetused on sünonüümid või plesionüümid, vaatlen järgmisi lauseid.

i) *Kurat* ahvatles inimesi pattu tegema.

j) *Pärgel* ahvatles inimesi pattu tegema.

k) *Sarviktaat* ahvatles inimesi pattu tegema.

l) *Vana põrgumadu* ahvatles inimesi pattu tegema.

Lausete (i–l) põhjal näib, et *pärgel*, *sarviktaat* ja *vana põrgumadu* sobivad küll kõik samasse konteksti mis *kurat*, ent kannavad erinevat stiilivärvingut, mõjudes poeetilisena, isegi ironiseerivana, samal ajal kui *kurat* kõlab neutraalselt. Seega võib kindalt väita, et *kurat* on tõepoolest tuumsõna. Ülejäänud kolm kuradinimetust on aga propositsioonilised sünonüümid, sest kõigil neljal lausel (i–l) on sama süntaktiline ülesehitus, viitesuhted ning need erinevad vaid kuradit tähistava sõna poolest. Tegemist pole plesionüümidega, sest ükski neist ei läbi *või pigem* testi (m–o).

m) ? *Kurat* või pigem *pärgel* ahvatles inimesi pattu tegema.

n) ? *Kurat* või pigem *sarviktaat* ahvatles inimesi pattu tegema.

o) ? *Kurat* või pigem *vana põrgumadu* ahvatles inimesi pattu tegema.

Seega tulevad selles bakalaureusetöös analüüsimisele tuummõiste *kurat* propositsioonilised sünonüümid. Kuigi tõin näite vaid kolme sünonüümi kohta, loen kõik *kuradi* sünonüümid propositsioonilisteks, sest need asendavad lauses sõna *kurat* (i–l), mitte ei täpsusta seda (m–o).

3. Kurat eesti folklooris ja keeles

Kurat on eesti folklooris keskne tegelane, kes esineb paljudes eri žanride tekstides. Ülo Valk (1998: 9) seletab kuradi tegelaskuju populaarsust tema mitmepalgelisusega: kristlikus kuradis on ühte sulanud erinevate ajastute hingevaenlase-kujutelmad paganlusest luterluseni. Kuradiga seotud uskumusi levitas ja võimendas kirik – ristirahva võitlus põrguvürstiga oli sajandeid läbiv teema jutlustes. (*ibid.*) Seetõttu on kuradi kui domineeriva mütoloogilise tegelaskujuga ühte sulanud kümme-kond lähedast pärimuslikku olendit: kodukäija, tont, vaim, metshaldjas jt (*ibid.*: 18).

Keeles kuulub *kurat* tabusõnade hulka. EKSS (2009) annab mõiste *tabu* seletuseks 'animistlikes usundeis pühaduse või rüvedusega seotud puudutus-, ütlemis-, söömis- või muu toimingu keeld; sellise keelu all olev ese, paik, olend, sõna, nähtus või toiming.' Millistel viisidel selline keeld sõnadele laieneb, avab David Crystal oma monograafias "Words. Words. Words." (2006), kus eristab sõnade tabustamisel kolme põhjust: neid peetakse kahjustavateks (*harmful*), piinlikeks (*embarassing*) või solvavateks (*offensive*). Kahjustavad tabusõnad on ebausust või tõsiusklikkuse tõttu ohtlikena tajutavad keelendid (nt *Jumala nimel!*, haiguse või saaklooma õige nimega nimetamine). Piinlike tabusõnade alla kuulub seksuaalsuse (nt *noks*, *kepp*) või ohtlike haiguste ja surmaga seotud sõnavara (nt *kärvama*, *laip*), mille asemel võidakse, aga ei pruugita kasutada eufemistlikke alternatiive olenevalt kõneleja iseloomust (nt *väikemees*, *ühtimine*, *uinuma*, *surnukeha*). Solvavad tabusõnad hõlmavad endas väljaheidete, puuete ja rassierinevustega seonduvat keelematerjali (nt *kusema*, *sitt*, *hull*, *neeger*), mille kasutamine võib põhjustada ebamugavust nii kõnelejale kui ka kuulajale, ning millele eelistatakse neutraalsemaid alternatiive (nt *end kergendama*, *väljaheide*, *puudega inimene*, *mustanahaline*). Crystal (2006: 130) teoorias paigutub *kurat* kahjustavate tabusõnade hulka, sest tegemist on religioosse algupäraga keelendiga, millel on usklike jaoks tugevalt negatiivne tähendus.

Kuradi kasutust tänapäeva suulises eesti keeles on käsitlenud Renate Pajusalu oma 2006. aastal Tallinna Ülikoolis peetud konverentsiettekandel „*Jumal ja kurat argikeeles*“

põhinevas artiklis. Võtnud aluseks TÜ suulise keele korpuse 40 juhuslikult valitud dialoogi, tõdeb ta, et sõnal *jumal* on eesti keeles rohkem tähendust kui *kuradil*. *Jumala* on lauses omadussõnu laiendav määrus (*jumala hea*), *jumala* sünonüüm *issand* alustab repliiki (*issand, see, kes seal tuigerdab ringi*), *issand jumal* juhatab aga vestluses sisse nn võõra hääle (*Riho imestas, et issand jumal, teil on need veel alles*). *Kurat* on kõnes aga sageli mõtet kokku võttev parasiitsõna (*no mis sul kahju on kurat*), vorm *kuradi* aga lauseliikmena sisutu täiend, mis lisab sageli negatiivse stiilivärvingu (*kuradi paarike, kuradi madu*). Eraldiseisva keelendina paikneb *kurat* üldiselt lause keskel, lõpus või poolelijäänud üksustes. (Pajusalu 2006)

Regivärssides leiduvat sünonüümset ainet on põhjalikult käsitlenud Juhan Peegel oma sõnastikus „Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides“ (2004). *Poeetilise sünonüümi* all mõistab ta ülekandelise tähendusega asendussünonüümi paralleelvärsis. Kuna seesuguse sünonüümi üheks tingimuseks on, et väljaspool regilaulukonteksti see alussõnaga ei seostu, on sõnastikust välja jäänud kõik lihtsünonüümid (nt *kurat – pagan*). Alussõnale *kurat* on ta leidnud kolm poeetilist vastet: *altmaa isand, hirmus* ning *vana kammer*. (Peegel 2004)

Monograafias „Fraseoloogiline aines eesti vanimais grammatikates ja sõnastikes“ (1986) on Arvo Krikmann välja toonud kõnekäänulisi keelendeid Heinrich Stahli „Anführungist“ (1637) Anton Thor Helle „Anweisungini“ (1732). *Kuradi* kohta leiab sealt Gösekeni „Manductio“ (1660) kirje *pörgko koiir* ning Salomo Heinrich Vestringi „Lexiconi“ kirjed *Juda Sit – Pergle Sit* ja *Must mees* ning needmisvormeli *Köhn neid siin wottab*.

Rahvalaulukeelt ja vana kirjakeelt – täpsemalt kirikulaulude keelt – on võrrelnud oma artiklis „Regivärsist kirikulauluni. Kuidas ja milleks kõrvutada vanu allkeeli“ (2015) Kristiina Ross. Kõrvutades mõlema allkeele sõnavara, sõnaliike, mõisteid ja kujundeid, morfoloogiat ning süntaksit, jõuab ta oletusteni, et eesti kultuuri üleminek suulisest soomeugrilisest omakultuurist saksapärasesse kirjakultuuri oli rabe. Veelgi kohmakam näib see üleminek, kui kõrvutada eesti keele sobitamist silbilis-rõhulisse lõppriimilisse värsivormi soome või läti keele luulekeele ajalooliste arengutega.

Vana kirjakeele sõnavaraga on tegelenud nii üksikautorid kui ka Tartu Ülikooli vana kirjakeele töörühm, kes on välja andnud vana kirjakeele autorite tekstide sõnastikke, näiteks „Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik“ (1997), „Georg Mülleri jutluste sõnastik“ (2000), „Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350“ (2010), „Heinrich Stahli tekstide sõnastik“ (2015). Eesti Kirjandusmuuseum on tänapäevase trükina välja andnud Salomo Heinrich Vestringi „Eesti-saksa sõnaraamatu“ (1998). Uurijatest tasub nimetada Kristiina Rossi, kes on mitmete eesti vaimulikkude kirjakeelt puudutavate artiklite (nt 2009, 2011, 2015) autor, ning Heli Laanekaske, kes kaitses 2004. aastal väitekirja teemal „Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil“.

4. Sünonüümid rahvalauludes

Rahvalaulude keel on kuradinimetuste poolest rikas, sest tegemist on üldiselt poeetilise ja kujundliku tekstiliigiga. Regivärsile omane parallelism eeldab sagedast sünonüümikasutust. Helle Metslang defineerib oma kandidaativäitekirjas (1978: 12) parallelismi kui eesti regilaulule omast võtet, mis seob järjestikused värsid parallelismirühmaks, kus ühe värsi sisu ja vorm osalt korduvad, osalt varieeruvad paralleelvärssides. Ta eristab Eduard Laugaste (1977: 160) eeskujul sünonüümia- ning analoogiaparallelismi. Sünonüümiaparallelismi puhul reastatakse sama objekti eri külgi, analoogiaparallelismi puhul aga sisult lähedasi kontrastseid nähtusi – mõlemaid eesmärgiga üldistust edasi anda.

Järgnevates alapeatükkides vaatlen *kuradi* sünonüüme nelja struktuuritüübi järgi: liitsõnad, liitsõnad, tuletised ja sõnaühendid. Kuna rahvalaulutekstid on kirja pandud ajal, mil ortograafiareeglid polnud välja kujunenud, on mõnikord keeruline eristada liitsõnalisi ja sõnaühendilisi kuradinimetusi. Seetõttu loen liitsõnadeks kõik sünonüümid, mida on vähemalt ühel juhul kokku kirjutatud ja mille koosseisu kuulub rohkem kui üks liitsõna.

4.1. Liitsõnalised sünonüümid

Kuna *kurat* on (olnud) negatiivse tähendusväljaga tabusõna, pole üllatav, et selle kui tuummõiste ümber on tekkinud palju kujundlikke ümberütlemissi. Mõned neist pole aga metafoorid, vaid lihtsalt laensõnad.

Kurat esineb tuumsõnana rahvalauludes kõige sagedamini, murretes tihti kujul *korat*. See võib tähistada nii kuradit 'kahjustava vaimu' tähenduses (1, 2)¹, ent samuti võib kuradiks

¹ Kõik näidetes esinevad *kuradi* (k.a) sünonüümid on paksu kirjaga eristatud: näite keskne sünonüüm /sünonüümid, millele tekstis viidatakse, on paksus kaldkirjas; ülejäänud samas näitelauses esinevad sünonüümid on paksus püstkirjas.

nimetada ebameeldivat inimest (3) või pidada kuratlikuks ebameeldivate inimestega seotud paika (4).

- 1) **Kurat** koppis kuusikussa **Vanapagan** pajussa E 9333 (20)
- 2) Kui **kurat** tulep kiusama sis viska tindipotiga nii üteli õnnis Luterus kui olli usupuhastus E 59420
- 3) **Korat** panti Kubijas, Röövel valla valitsejas, **Sunnik** pantu sundijassa. H IV 4, 464/5 (9)
- 4) See mõisa **koradi** mõisa See paika pagana paika **Korat** siia pantu kubjase Kirju koer siia pantu kilterise E A 774/5 (6)

Mõnikord võidakse *kuradi* asemel kasutada sõna *kõhn* (5), mis on lühenenud vorm arhailisemast kuradinimetusest *kõhnret*.

- 5) Nüüd on **kõhn** kubja sees Vanapagan aidamees H III 15, 602 (21)

Tavalisim parallelismist tingitud ümberütlus on *pagan* (6, 8), mille kasutuses mängib sageli olulist rolli algriim. Teine regivärsis levinud sünonüüm on *saatan* (7, 8) (tavaliselt kujul *saadan*, harvem *saadanas*).

- 6) **Kurat** sind käskis kosja tulla, **Pagan** panti pakkuma! ERM 14, 36
- 7) Oh, **kurat**, kulualune. Sa **saatan** saotalune. ERA II 1, 246 (16)
- 8) Tütruk mõistis, kostis vastu: "**Saadan** sirgub siidi voodis, **Pagan** paisub padjadessa, **Kurat** kasvab kainelussa. E 28735/6 (51)

Omalaadsed kuradinimetused on *juudas* (9) ja *juut* (10). *Juudas* on ilmselt seotud piiblitegelase Juuda nimega – kes oli teadupärast Jeesuse reetja –, ent Matthias Johann Eisen mainib oma artiklis „Kuradi sünonüümid“ (1927: 218), et *juuda* seletuseks on pakutud ka läti sõna *johds²/jods* laenamist – sama kinnitab ka etümoloogiasõnaraamat, mis pakub veel välja sõna võimalikku leedu või soome päritolu (EES 2012).

² Lt *saatan*.

9) *Kubjas kui **kurat** eeli, Junkur kui **Juudas** järele*; E 7747/8 (1)

10) *nenda **juut** keis iga valda, [...] Nenda **kurat** rahvast sundis*, EÜS VIII 1091/4 (82)

Kuradi kohta öeldakse vahel ka *pärgel*, mis on huvitav sünonüüm, sest esineb peamiselt kahes kindlas konstruktsioonis: *pärgel võtku* (11, 12) ning *pärgli pask* (13). Viimane pärineb laulutüübist „Lauliku sõim“, kus üks laulja halvustab teise oskusi; tuntav on ka algriimiline heakõla.

11) *Võtaks **pergel** kubja koiba*, E 35408/10 (9)

12) *Võtku **pärgel** selle sepa Võtku selle sepa näpud* H I 1, 212/3 (57)

13) *Sinu suusta suidsep sitta Alta amaste vetela Pääлта keeli **pärgli** paska*. E A 558 (20)

Murdetaustalt ennekõike kirderanniku ja saarte murdesse kuuluv *helvet*, mis tähendab ühtlasi ka *põrgut*, esineb *h*-algulisena vaid ühel korral, muudel juhtudel on *h* sõna algusest kadunud (14).

14) *Vaat kus paistab **tondi** torni **Kuradi** koda kumaksi **Elveti** elu näiksi [...]* H II 15, 184/5 (46)

Muudest *kuradi* lihtsõnalistest sünonüümidest on sagedasemad veel *kuri* (15), *tont* (14) ja *tühi* (17). Kõiki neid, nagu eelnevaidki ümberütlust, on kasutatud peamiselt hästi kõlavate algriimide loomiseks. *Kuri* ja *tühi* on ilmselt kuradi kirjeldamiseks kasutatud omadussõnade leksikaliseerunud kujud. *Tonti* peab Ülo Valk (1998: 19) kõige problemaatilisemaks eufemistlikuks kuradinimetuseks, sest lisaks kuradile võib see tähistada ka kratti, metsavaimu, tuulispaska ning teisi vaimolendeid.

15) *Perepoeg on **põrguline** Tuleb kui **kuri** tubaje Astub kui **saadan** maeaje* H II 34, 511/2 (88)

16) ***Tühi** teab seda tubada, **Pergel** teab seda pereda*, E 34758/9 (10)

Rahvalaulukeeles ilmnes veel kolm haruldasemat ümberütlust, milleks on ühel juhul kuradi iseloomustusest lähtuv *hirmus* (17), ühel juhul *sant* (18) ning paaril juhul asesõna *see* (19).

Sandi puhul võib kahelda, kas sellel ainsal esinemisjuhul mõeldi kuradit või kasutati *santi* lihtsalt kui verbiga *särama* kokku kõlavat sõna. Asesõna *see* kui kuradinimetust võib viidata tabulise *kuradi* asendamisele millegi neutraalsemaga, ent võib olla ka lühem versioon sõnaühendilisest sünonüümist *see teine* (vt alapeatükk 4.4.).

17) **Kurrat** iks tükki koddo päle **Hirmsa** hella vellisille Veske 6, 154/60 (29)

18) Näe, kus paistab põrgu linna, **tondi** tornid tolgendavad, **sandi** aknad säravad, **kuradi** koda näikse. EÜS X 752 (6)

19) *See* täab sinu süata **Kurat** täab sinu kombeeida Ehk sul sehen sittikida Massa all sul mardikida E 17730 (2)

Rahvalaulukeeles leiduvate liitsõnaliste *kuradi* sünonüümide puhul on näha, et pea kõik neist on kasutusele võetud regivärsile omase algriimi parema kõla saavutamiseks. Levinuim on põhimõistetähistus *kurat*, mille sagedasemad ümberütled on *pagan* ja *saatan*.

4.2. Liitsõnalised sünonüümid

Reet Kasik märgib oma monograafias „Sõnamoodustus“ (2015: 93), et liitmine on eesti keele üks peamisi sõnamoodustusviise. Olemas olevaid sõnu liita on lihtsam kui uusi juurde luua ning *see* paistab kehtivat ka rahvalauludes kasutatud *kuradi* sünonüümide puhul. Ehkki liitsõnu ja sõnaühendeid on tänapäevasel kujul välja kujunemata ortograafiaga eesti keeles raske eristada, leidub siiski pea igal sünonüümil kas või üks kokku kirjutatud vorm.

Kõige tavalisem viis moodustada uusi liitsõnalisi kuradinimetusi on liita juba olemas olevale liitsõnalisele nimetusele omadussõna *vana*-. Eisen (1927: 220) märgib, et *vana*- esiosa ei tähista niivõrd 'elatanut', vaid hoopis 'päris', 'täielikku' ja 'õiget', millegi kvintessentsi. Tänapäevalgi tuntuim selline kuradinimetust on *vanapagan* (20), mis ei puudu ka rahvalauludes. Sageli nimetatakse halvustavalt *vanapaganaks* vanapoisse, vanamehi ja teisi, kelle nime ette on lisatud sõna *vana*, sest nende sõnade esisilbid sobivad algriimi.

20) *Vanapois **vana pagane** Sia silmä londin kõrva Sia harjustest abeme* E 19124

Lisaks *vanapaganale* leidub rahvalauludes terve hulk *vana*-algulisi *kuradi* sünonüüme, nagu *vanakurat* (21), *vanakuri* (22), *vananäks* (22), *vanapärgel* (23), *vanasarvik* (24), *vanasõge* (23), *vanatont* (25).

21) *Vanamees **vanakurat**, Oh sa parraga pagana!* H III 28, 466/7 (4)

22) *Manu tull' täll' **musta meessi Musta meessi**, hahka särki, [...] Vaihele tulli **vana näks**, Keskele **vana kuri**,* H I 10, 235/9 (4)

23) *Siis akkab äial ütelema Vana rantsi võta rangid Siis akkab ämmal ütelema Vana tungal pühe tuba **Vana sõge** sõtku leiba **Vana pärgel** pese pada Vana kaltsu kannal vesi* H II 17, 734/5 (105)

24) *Nakas' **kurat** k'ülmetämä, **Vana Sarvik** vabisõma.* H II 36, 114/5 (127)

25) *Olin Hollandis sulane, **Sarvilise** saunapoissi, **Vanatondi** toapoissi.* E, StK 41, 5/7 (1d)

Teine võimalus liitsõnalise kuradinimetuse moodustamiseks on liita omadussõnaline kuradinimetus *kuri* mõnele elusolendinimetusele. Nii on saadud sünonüümid *kurivaim* (26) ja *kuriloom* (27). Nagu nendes kahes näiteski, on tavaline, et *kurivaim* või *-loom* öeldakse ebameeldiva inimese kohta. Näites 26 käsutab mees rahulolematult oma naist, näites 27 kirjeldatakse aga pahurat peretütart. Sarnasel moel, lähtudes kuradi kurjast iseloomust, on moodustatud sünonüümid *paharet* (28) ja *vaenutukk* (29). Sünonüümi *paharet* ei pruugita tänapäeval enam liitsõnana tajuda, ent ajalooliselt on see moodustatud sõnade *paha* ja *reo* liitmisel (EES 2012).

26) *Tõuse litsi lüpsa lehma, **Kurivaim** sa kurna piima,* E 76450/1 (2)

27) *Seal ta **pagan** paksuks läks, Üleliia ümarguseks: [...] Kukkus **kuriloom** kuke selga* E 53374/5 (1)

28) *Nüüd tuleb **kurat** kiriku, **Paharätti** palveele, **Langepale** laulekotta* E 42926/7

29) *Perenaine põrgu=tukki*, Kurjavaimu *vainu=tukki* E 10960 (13)

Samuti võib elusolendinimetusi liita kohanimetusega *põrgu*-, saades sünonüüme, mis määratlevad kuradi tema päritolu kaudu. Rahvalauludest leiab sellistest sünonüümidest *põrgutuki* (29, 30), *põrgupapa* (31) ja *põrgupoisi* (32).

30) *Vana poiss põrgutuk 'k'*; Veske 1, 97 (45)

31) *Hing läks alla augusta Põrgupapa piiredesse Siis oli otsas see hull kubjas*. H III 3, 559/60 (1)

32) *Sääl on pappid põrgupoisid Mustas manlis munnimehed*; H II 65, 224 (2)

Veel võivad liitsõnalised kuradinimetused lähtuda kuradi välimusest, näiteks viitavad *sarvepea* (33) ja *sarviktaat* (34) tema sarvedele, *langepale* (35) aga tema inetule näole. *Tõrvaskand* (36) kirjeldab kuradi kui räpakat olevust.

33) *Jo tuleb kurat koduje, Saab sarvipäü tubaje, Põrguline põrmandaie*, H II 8, 792/5 (3)

34) *"Tarvis kivi kihutada "Sarviktaadil saataneda". [...] Võtis kivi keerutles Osutas oda kivele Tahdis saata sarvikulle*. E A 205/7 (1)

35) *Siis läksin mina kiriku. Kes siis nägid - heitsid risti - Nüüd tuleb kurat kiriku, Paharätti palveele, Langepale laulekotta* E 42926/7

36) *Murre iks mano musta mehe ja tõrre mano torvaskandu*. E 62006/10 (13)

Üle jäävad veel sellised sünonüümid, mis määratlevad kuradi tema tegevuse kaudu. *Hingevõtja* (37) ja *verevalaja* (38) viitavad kuradile kui tapjale. Mõlemad on struktuurilt liitsõnad, ent sõnamoodustuse viimase astme poolest tuletised (*hing* + *võtma* + *-ja*; *veri* + *valama* + *-ja*).

37) *Vaat kus paistab põrgu haud, hiilgab hingevõtja mõis*. EÜS X 803/4 (91)

38) *Joba tulõ tuline kurat Joba vaos verevalaja* EÜS VII 999 (50)

Niisiis selgub, et liitsõnalisi sünonüüme kasutati rahvalaulukeeles suhteliselt palju. Liitsõnaliste nimetuste moodustamisel lähtuti aga erinevatest aspektidest, nagu kuradi välimus, elupaik, iseloom või tegevused. Sagedasim liitsõnamoodustuse mall on *vana*-liitmine liitsõnalistele kuradinimetustele.

4.3. Tuletatud sünonüümid

Peale sõnade liitmise võib uusi sõnu moodustada ka tuletusliidete abil. Kasik (2015: 93) tõdeb, et eesti keeles esineb liitsõnu tunduvalt rohkem kui tuletisi – sellist kalduvust võib täheldada ka rahvalaulukeeles. Ometi leidub tuletatud kuradinimetusi esinduslikul hulgal. Nagu liitsõnadegi puhul, võib tuletisi liigitada sisuliste määratlusaluste (kuradi välimus, iseloom, elupaik) järgi.

Kuradi välimusest lähtuvalt tuletatud sünonüümid on *hirmus* (39), *sarvik* (40) ja *sarviline* (41). Ka liitsõnades (*sarvepea*, *sarviktaat*) olid sarved peamine väline tunnus, mille järgi kuradi nimetati – ilmselt on kujutluspilt kuradist kui sarvedega olendist rahva teadvuses tugev. Taas kord võib märgata sünonüümide sobitumist algriimi-skeemi.

39) **Kurrat iks** *tükki koddo päle* **Hirmsa** *hella vellisille* Veske 6, 154/60 (29)

40) **Vana tonti** *irmutas* **Sarvikul** *ollid julgad püksis* *Kui ta pilli varastas, Isi ennast* *irmutas.* H II 26, 486/7 (7)

41) *Olin Hollandis sulane, Sarvilise* *saunapoissi, Vanatondi* *toapoissi.* E, StK 41, 5/7 (1d)

Kuradi õelat iseloomu annavad edasi hinnangulised nimetused *pahurlane* (42), *sõgelane* (43) ja *sunnik* (44).

42) *Vaata varsti* *:/ vana sarvik* *:/ Pahurlana* *:/ põrgu pensik* *:/ Sööb sul ära* *:/ aida seinad* *:/* EÜS II 140 (34)

43) *Näio om kuri kui **kuradi** hopen, **Sõgelaiste** sõidumärä.* ERA II 2, 63 (8)

44) ***Korat** panti Kubijas, Röövel valla valitsejas, **Sunnik** pantu sundijassa.* H IV 4, 464/5 (9)

Veel võidakse kuradile nimetusi anda tema kujuteldavat elukohta silmas pidades. Tuletusliitelistest on sellised sünonüümid *põrguline* (45) ja *pärglane* (46).

45) ***Kurat** oli tulnud kuusikusta, **Põrguline** põdsastesta, Varastan mu vallge obuse,* H II 41, 658/60 (60)

46) *Alusta ajaviide, Lõbusida laulovida **Pärgalasest** põrgulisest* H, Mapp 772/3 (15)

Omamoodi eufemistlikuks tuletiseks võib pidada sünonüümi *kuramus* (47), mis lähtub tuumsõnast *kurat*. Nagu sellest näitestki paistab, on *kuramus* kasutusel kirumissõnana.

47) *Minu habe, **kuramus**, sügeleb,* E 64778/80 (7)

Eespool analüüsisin tuletusliitelisi sünonüüme nende sisulistest määratlusalustest lähtudes, ent välja tasub tuua ka liited, mille abil uusi kuradinimetusi on moodustatud. Peamiselt on selleks kasutatud *-line*, *-lane* ja *-ik* liiteid, mis kõik tähistavad elusolendeid.

4.4. Sõnaühendilised sünonüümid

Neljanda rahvalauludest leitava *kuradi* sünonüümide liigi moodustavad sõnaühendilised nimetused. Kuigi neid on kohati keeruline liitsõnalistest sünonüümidest eristada, liigitan materjalis alati lahku kirjutatud kujul esinevad kuradinimetused sõnaühenditeks. Kuna needki sünonüümid on olemuselt metafoorsed, rühmitan neid sisuliste määratlusaluste järgi.

Liitsõnalistest *põrgu*-algulistest kuradinimetustest eristuvad *põrgu poeg* (48) ning *põrgu pentsik* (49). Kuradi elukohta näitab ka *altmaa isand* (50).

48) *Eeli sammus **põrgu poega**, Sõitis kaksjal' ratsatila Ovelida peremees.* H I 1, 287/8

49) *Vaata varsti* /: **vana sarvik** :/ **Pahurlana** /: **põrgu pensik** :/ *Söüb sul ära* /: *aida seinad* :/ EÜS II 140 (34)

50) *Arvas mind* **alt maa isandaks**, *Suure sarviku* *sulaseks*, H II 13, 207/10 (36)

Kuradi välimusest lähtuvaid nimetusi leidub selleski moodustuskategoorias mitu. *Sarvik saadan* (51) ning *suur sarvik* (50) rõhutavad taas kord kuradi sarvede olemasolu, ent võrdlemisi levinud sünonüüm *must mees* (52) ning ühel juhul esinev *maailma must madu* (53) näitavad kuradi süngust ning pahaendelist tumedat nahavärvi. Võrdlus maoga tuleneb ilmselt kristlikust tõekspidamisest, et maod on kuradi käsilased või kehastused; sõna *maailma* võib siin aga tähendada määralaiendina 'tohutut (maailmatut)'.

51) *Mõisa ärra* **sarvik saadan** EÜS III 46/7 (4)

52) **Must mees** *oli muide seäh*, **Tõrvas=kand**, *tõiste seäh* H I 10, 235/9 (4)

53) **Kurat** *sa* **maailma musta madu**, *mine sinna mäele, kus on võist voodi sealihast sängikene. Oh süüta tall oh Jeesus* E 85172/3 (4)

Veel võivad sõnaühendilised sünonüümid mõne omaduse esiletoomisega rõhutada, et kurat on negatiivne tegelane. Nimetus *tuline kurat* (54) võib viidata nii põrgukuumusele kui ka kuradi äkilisele iseloomule; *kibe sitt* (55) aga annab kuradile halvustava hinnangu. Kui lihtsõnaliste kuradinimetuste hulgas leidis *juudas*, saadi *vana(-)* lisamisel sünonüüm *vana juudas* (56), mille puhul on tegelikult keeruline öelda, kas see oli mõeldud lihtsõnana (*vanajuudas*) või sõnaühendina. Eeldades aga, et *juudas* on siin kasutusel piiblitegelase Juuda eeskujul, analüüsin selle pigem sõnaühendiks. *Vana*-algulistest nimetustest on sõnaühend ka *vana kammer* (57). Veel esineb rahvalikule keelekasutusele omane kuradinimetus *see teine* (58), mis ilmselt rõhutab tabulise kuradi vastandamist heaga seostuvale jumalale.

54) *Tule sa* **tuline kurat**, *Üle kümne kiriku*, H II 25, 903 (2)

55) *Meil oli* **kurat** *kubjaaksi* **Kibe sitt** *oli kilteriksa* E 13778/9 (8)

56) *Susi sinnu teretegu Juudas andku Jummal appi Kudu kurjale sõnule* **Vana juuda jutussele** *Vana papi paaderele*. E 56023/4 (38)

57) **Kurat**’ sõidi teeda müüda’ **Vana kammõr**’ kargutõlli. H II 36, 228/9 (313)

58) *Mina aga tarka kostama. Kurivaim kasvab kainelus, See teine sirgub siidivoodis, Pagan paisub patjades.* E 60616/8 (9)

Sõnaühendite ja liitsõnade piir on hägune, ent ometi leidub kujundlikke, kindlalt sõnaühendilisi kuradinimetusi, nagu *must mees*, *maailma must madu* või *see teine*. Siiski on sõnaühendite loomine rahvalaulukeeles suhteliselt haruldane uute kuradinimetuste moodustamise viis.

4.5. Moodustusviiside võrdlus rahvalaulukeeles

Selles alapeatükis esitan ülalpool vaadeldud kuradinimetuste moodustusviiside võrdluse tabeli kujul. Tabelis 2 on sünonüümid moodustusviisi põhjal tulpadesse jaotatud ja iga sünonüümi kõrval on selle esinemisjuhtude arv valimis. Kokku esinesid sõna *kurat* või mõni tema sünonüüm valimis 696 korral.

Tabel 2. Sõna *kurat* (k.a) sünonüümide arv rahvalauludes (moodustusviisi järgi).

Liitsõnad (13)		Liitsõnad (21)		Tuletised (9)		Sõnaühendid (13)	
helvet	1	hingevõtja	1	hirmus	1	altmaa isand	1
juudas	6	kuriloom	4	kuramus	1	kibe sitt	2
juut	2	kurivaim	25	pahurlane	1	maailma must madu	2
kurat	249	langepale	1	põrguline	85	must mees	10
kuri	7	paharet	3	pärglane	1	must märk	3
kõhn	1	põrgupapa	1	sarvik	17	põrgu pentsik	1
pagan	68	põrgupoiss	3	sarviline	2	põrgu poeg	1
pärgel	38	põrgutukk	6	sunnik	1	sarvik saadan	1
saatan/saadan(as)	25	sarvepea	2	sõgelane	3	see teine	2
sant	1	sarviktaat	1			tuline kurat	15
see	1	tõrvaskand	6			tuline kuri	2
tont	14	vaenutukk	1			vana juudas	1
tühi	4	vanakurat	15			vana kammer	1

Liitsõnad (13)		Liitsõnad (21)		Tuletised (9)		Sõnaühendid (13)	
		vanakuri	1				
		vananäks	1				
		vanapagan	31				
		vanapärgel	1				
		vanasarvik	9				
		vanasõge	1				
		vanatont	9				
		verevalaja	3				
	417		125		112		42

Tabelist 2 nähtub, et kõige enam on rahvalaulukeele valimis kasutatud liitsõnalisi kuradinimetusi – nii on saadud 21 nimetust. Sageduselt teisel kohal on erinevate liitsõnaliste sünonüümide ning sõnaühendite kasutamine (13 sünonüümi kummalgi viisil), mida tehti peamiselt regivärsis parallelismi heakõla tagamiseks. Haruldasem on tuletiste kasutamine, mille abil saadi kaheksa kuradinimetust. Semantilisel on kurat tegija rollis, sageli on sõna *kurat* ja selle sünonüüme kasutatud metafoorina ebameeldivate isikute kohta. Ootuspäraselt on sagedasim valik tuumsõna *kurat* (249 juhtu), suhteliselt sagedased on veel *põrguline* (85 juhtu) ja *pagan* (68 juhtu). Liitsõnu on enim moodustatud *vana*-esiosa liitmisega (8 erinevat sünonüümi, kokku 68 esinemisjuhtu). Enamik tuletisi ning sõnaühendeid esineb üksikudel kordadel. Sõnaühenditest on peale *põrgulise* võrdlemisi sage veel *sarvik* (17 juhtu), tuletistest aga *tuline kurat* (15 juhtu) ja *must mees* (10 juhtu).

Näib, et rahvasuu on usklikkuse tõttu kahjustavana tajunud tabusõna *kurat* asendamiseks rakendanud kõiki keeles leiduvaid sõnaloomevõimalusi (vt diagrammi 1), luues ja laenates liitsõnu ning liites olemas olevatele sõnadele võimendavaid esikomponente, nagu *vana*-, *kuri*- ja *põrgu*-. Siiski nähtub diagrammilt 2, et kõige sagedamini on kasutatud liitsõnu (417 juhul), neist enim tuumsõna *kurat* (249 juhul). Kokku leidis valimis 56 erinevat kuradinimetust, millest kõik sünonüümid on olemuselt propositsioonilised, sest esinevad parallelismis sageli sarnastes lausekonstruktsioonides, asendades sõna *kurat*, seda kuidagi täpsustamata.

Diagramm 1. **Kuradi erinevad sünonüümid rahvalauludes (moodustusviisi järgi).**

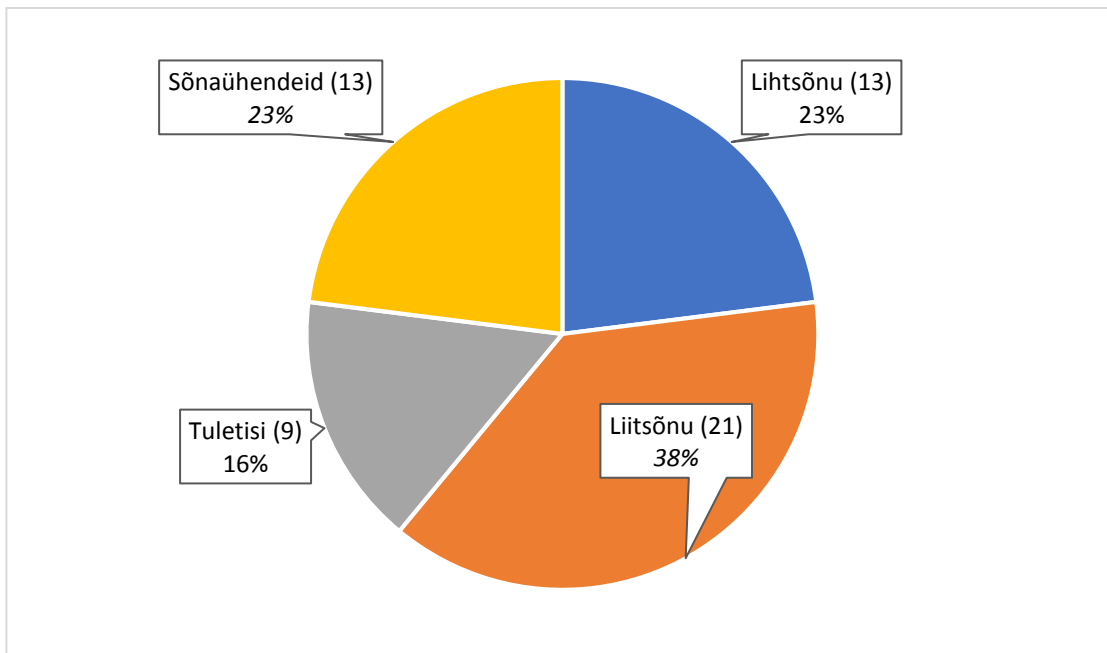
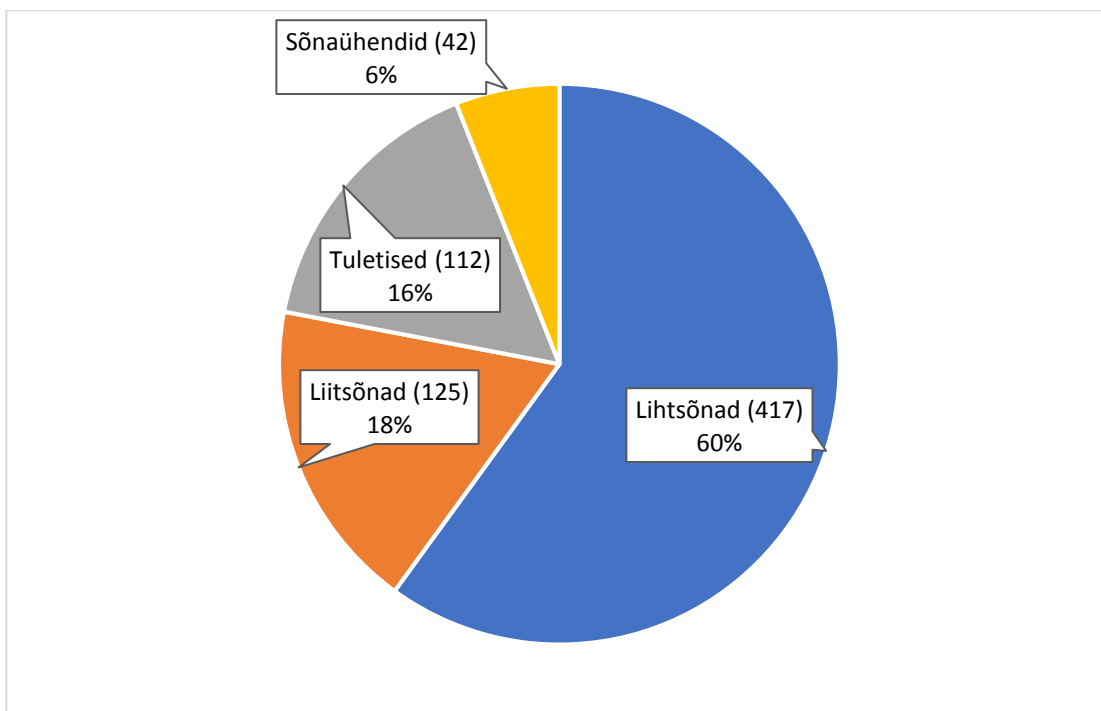

Diagramm 2. **Kuradi sünonüümide esinemus rahvalauludes moodustusviisi järgi.**

Nagu eespool mainitud, oli sagedase sünonüümse asendamise põhjus regilaulu parallelism. Kuradinimetuste reastamise puhul on tegu sünonüümiaparallelismiga, sest iga kuradinimetus annab edasi mingit kuradi omadust, mitte ei vastanda kuradi analoogia toel teiste vaimolenditega. Seda, missuguste omaduste või muude sisuliste määratluste järgi *kuradi* sünonüümid rahvalauludes on moodustatud, kajastab tabel 3.

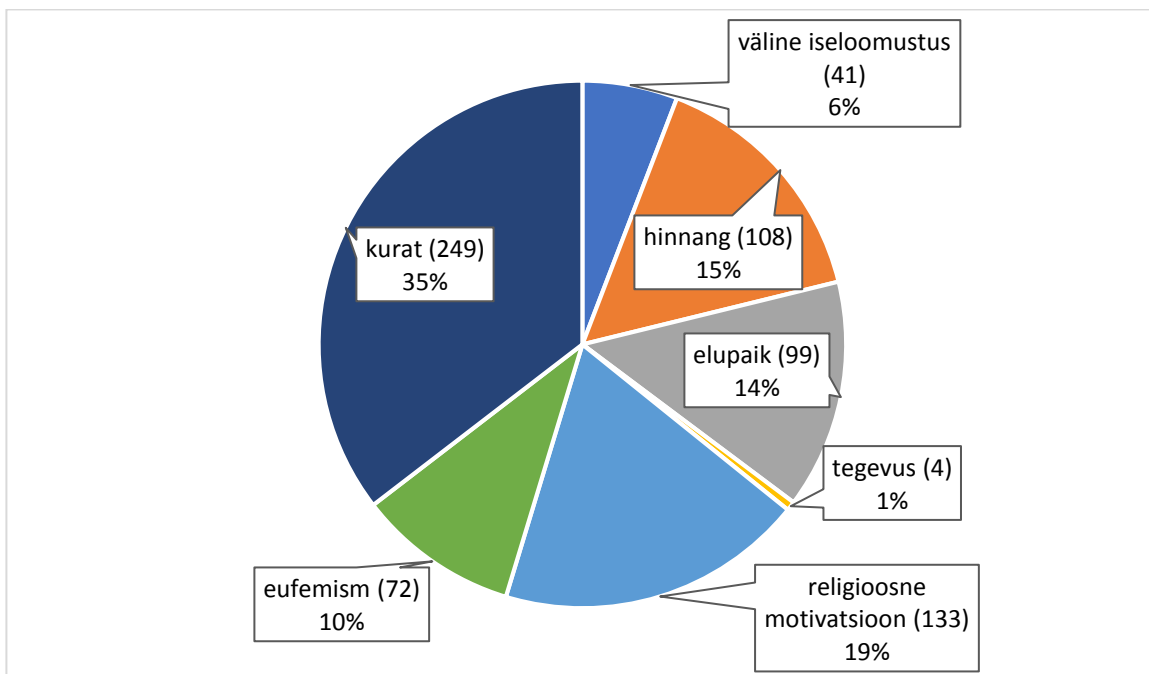
Tabel 3. Kuradi sünonüümid rahvalauludes sisulise määratlusaluse järgi.

Väline iseloomustus (10)	Hinnang (20)	Elupaik (8)	Tegevus (2)	Religioosne motivatsioon (6)	Eufemism (9)
kõhn	hirmus	altmaa isand	hingevõtja	juudas	kuramus
langepale	kibe sitt	helvet	verevalaja	juut	maailma must madu
sant	kuri	põrguline		pagan	must mees
sarvepea	kuriloom	põrgupapa		saatan	must märk
sarvik	kurivaim	põrgu pentsik		vana juudas	pärgel
sarvik saadan	paharet	põrgu poeg		vanapagan	pärglane
sarviktaat	pahurlane	põrgupoiss			see
sarviline	sunnik	põrgutukk			see teine
tõrvaskand	sõgelane				tont
vanasarvik	tuline kurat				
'	tuline kuri				
	tühi				
	vaenutukk				
	vana kammer				
	vanakurat				
	vanakuri				
	vananäks				
	vanapärgel				
	vanasõge				
	vanatont				
41	108	99	4	133	72

Selgub, et kuradinimetuste loomisel antakse kuradile sageli mingisugune hinnang (20 sünonüümi) või kirjeldatakse tema välimust (10). Levinud on ka eufemistlikud ümberütled

(ühemä sünonüümi), mis on tuumsõna tabulisust arvestades ootuspärane. Haruldased on elupaiga ning religioosse motivatsiooni põhjal moodustatud kuradinimetused: esimesel viisil on saadud kaheksa ja teisel kuus sünonüümi. Kõige vähem ehk vaid kaks sünonüümi kirjeldavad kuradi tema tegevuste kaudu. Diagramm 3 avab aga sünonüümide esinemuse valimis sisulise määratlusaluse järgi.

Diagramm 3. **Kuradi ja selle sünonüümide esinemus rahvalauludes sisulise määratlusaluse järgi.**

Diagrammilt 3 võib näha, et kuigi erinevaid hinnangulisi kuradinimetusi leidis valimis kõige rohkem, kasutati tuumsõna *kurat* (249 juhtu) kõrval enim hoopis religioosse taustaga sünonüüme (133 juhtu). Hinnangulisi nimetusi esines siiski suhteliselt palju (108 juhtu), nagu ka kuradi elupaigast lähtuvaid nimetusi (99 juhtu) või eufemistlikke ümberütusi (72 juhtu). Suhteliselt harva peeti silmas kuradi välimust (41 juhtu) ning vaid neljal juhul tema tegevust.

5. Sünonüümid 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides

Selle töö jaoks koostatud vana kirjakeele valim koosneb kõigist vana kirjakeele korpuses leiduvatest 16.–18. sajandi vaimulikest tekstidest. Varaseim tekst valimis on Wanradti-Koelli katekismus (1535) ning hiliseim A. Raudialli „Ütte wanna Jesusse Teenre Usklik Tunnistus Sest Jggäwetse Ello Lotussest“ (1792). Analüüsi on kaasatud nii põhja- kui ka lõunaestikeelsed tekstid.

Eesti kirjakeel muutus vaatlusaluste sajandite jooksul suhteliselt palju. Eesti keele esimese grammatika (1637) autori Heinrich Stahli saksa malli järgiv raskepärane keelekuju jäi mõjukaks kogu 17. sajandiks (Ross 2011: 4), ent leidis ka uuendusmeelsemaid autoreid. Neist esimene oli lõunaestikeelse grammatika (1648) ning piiblitõlke autor Johannes Gutsclaff, kelle keelekasutuses leidis palju rahvapärast. Näiteks märkas Gutsclaff palatalisatsiooni, laadivaheldust ning artiklite *see* ja *üks* puudumist eestlaste kõnekeeles (Laanekask 2004: 25) ning pakkus saksa ja ladina keele eeskujul välja uuendusi, nagu *tarbis*-konstruktsioon (*paistma tarbis* – 'paistmise jaoks') ning sõna *kastma* tähenduses 'ristima'. Ometi ei läinud tema uuendused käibe (Ross 2011: 6). Sajandi lõpukümnenditel toimus põhjalik keelereform, mille eestvedajateks olid uue kirjaviisi looja Bengt Gottfried Forselius, grammatikaautor Johann Hornung ning piiblitõlkija Adrian Virginius. Forseliuse initsiatiivil loobuti võõrtähtedest (*c, f, q, x, y, z*) ja *h*-tähest vokaalipikendusmärgina ning pandi alus nn vanale kirjaviisile (Laanekask 2004: 27). Piiblitõlkekonverentsidel kritiseerisid uuendusmeelsed kirikumehed tugevalt Stahli-pärast piiblikeelt ning üritasid läbi suruda rahvakeelele lähedasemat keelekuju. Sellele ideaalile vastas enim Virginiuse ja tema isa tõlgitud 1686. aastal ilmunud lõunaestikeelne „Wastne Testament“. (*ibid.* 26). Uuendusmeelse kolmiku seisukohad jäid aga konsistooriumi esindavate vanameelsete kirikumeeste ideede varju ning 1739. aasta täispiibli keel jäi endiselt suuresti saksamõjuliseks. (Ross 2011: 6–9).

5.1. Lihtsõnalised sünonüümid

Vaimulik keel oli suuresti kanooniline tõlkekeel ning lihtsõnade ulatuslikku varieerimist poeetilise heakõla eesmärgil selles ei leidu. Küll aga kasutatakse üksikuid lihtsõnalisi kuradinimetusi suhteliselt palju. Pea kõikide autorite keelekasutuses (v.a Wanradti-Koelli katekismuses) leidub nimetus *kurat* (1) ehk sünonüümikobara tuumsõna. Georg Müller kasutab *kuradit* vaheldumisi lihtsõnalise *kõhnretiga* (2), mis on ilmselt olnud varasem eelistatuim kuradinimetus vaimulikus keelekasutuses. Erinevalt rahvalauludest tähistab *kurat* vaimulikes tekstides eranditult saatanat ning on lauses agendi rollis. Teda kujutatakse üldjuhul ekspressiivselt, kurja tegemas kas piiblitegelastele või usklikele, kes ei ela piisavalt vagalt.

- 1) [...] *Ninck perrast se rasokesse lex se **Kurrat** temma sisse* (VAKK, Stahl 1638, 176)
- 2) [...] *sest , eth meÿe Iumala Lapset olleme , nïck seind getäufft , v'lle sedda vÿu meÿe Iumala siÿe , ninck armastame kz tæma kallÿ Sana , Meidt wihastab se **Kochnret** , sepr : eth meÿe se Ristmeÿe sid : sen **Kurratÿ** , keicke tæma Tõh , aÿia , Ello ninck kombe kz olleme errasalgnuth , [...]* (VAKK, Müller 1605, 4)

Tuumsõna *kurat* esineb aga Müllerist alates läbivalt kõigis vaadeldud tekstides, mistõttu esitan vaid mõned näited selle kasutusest. Heinrich Stahli tekstides (3) oli *kurat* peamine kasutatud nimetus. Nii 1715. aastal ilmunud uues testamendis (4), 1739. aasta täispiiblis (5) kui ka näiteks lõunaeestikeelses „Õnsa Lutteruse Katekismuses“ (1787) (6) on *kurat* sagedane keelend. Näites 5 esineb veel usutekstidele iseloomulik väljend *kuradist* (olema), tähenduses 'patune olema'. Näited 3 ja 6 illustreerivad, kuidas usutekstide vorm võis erineda ja muutuda, ent sisu ning ühes sellega ka *kuradi* kasutuskontekstid jäid samaks. Kuradit kui pahatahtlikku ja vaenulikku tegelast mainitakse sageli eesmärgiga kogudust vagadusele manitseda (3, 5, 6).

- 3) *Olcket kassinat ninck ussinat / ninck walwaket / sest teije wainlane se **kurrat** keip ümber teid kudt üx murriseja Lewkojer [...]* (VAKK, Stahl 1638, 196)

- 4) *Jesus kostis neile : Eks min~a teid kaksteistküüm~end olle ärrawallitsenud / ja üks teie sääst on **Kurrat** ?* (VAKK, UT 1715, Jh Aa3b)
- 5) *Kes patto teeb , se on **kurratist** ; sest **kurrat** teeb patto algmissest ; seks on Jummal Poeg awwalikkuks sanud , et temma **kurрати** teud piddi ärrarikkuma .* (VAKK, Piibel 1739, 1 Jh 269)
- 6) *Olge kaine , walwke , sest teije Wainlanne **Kurrat** käüp ümbrekaot , kui röökwa Louw , nink otsip , keddä temmä ärräneläß , sesamma wasta saiske kindmält Ussun .* (VAKK, Frölich 1787, 34)

Teine usutekstides levinud lihtsõnaline sünonüüm on *saatan* (ka kujudel *saadanas*, *saadan*), mis on laenatud heebrea sõnast *śāṭān* ('vastane, jälitaja'), ent võib olla ka kaudlaen saksa (*Satanas*) või ladina keelest (*satanas*) (EES 2012). Müller kasutab oma jutlustes *saatanat* tsitaatsõnana ühe korra (7), Stahl kasutab seda ennekõike piibliteksti vahendamisel (8). Joachim Rossihniuse tartueestikeelses kirikukäsiraamatus (1632) esineb *saatan* vaid kolmel korral (9). Näited on huvitavad selle poolest, et autorid, kes eelistavad üldjuhul vaid tuumsõna, kasutavad mitut sünonüümi samas lauses. Näiteid vaadates võib tõdeda, et mitme negatiivset hinnangut kandva sünonüümi reastamise eesmärk on teatud kontekstis rõhutada ning kuulajas/lugejas suurendada põlgust kuradi kui kristlaste vaenlase vastu.

- 7) [...] *ninck eth næmat oma Risti Kañatuße kz kandwat , vnd hend se tulleva Pattu eddest hoidwat , kumba siße se **Pörgku Must Kaarne** nedt Iumala Lapset pea woib lüickada , Minckpr : sesama **kurrÿ Waim** , d' **Sathan** , tæma on meddÿ keicke suhremb Wainlane* (VAKK, Müller 1605, 4)
- 8) *Ninck se **suhr walgkemees** / se **wanna maddo** / ke nim~itaxe **Kurrat** ninck **Satanas** / ke keicke se ilma hexitusse sisse sahtap / sai welja heitetut / [...]* (VAKK, Stahl 1638, 198)
- 9) *Om nüd se **kurrat** ninck **Satanas** kahn essi hennesse kahn wihatzes sahnut , kui tahab temma rickus saista ?* (VAKK, Rossihnius 1632, 99)

Müller kasutab oma jutlustes paiguti eesti ja saksa segakeelt, mistõttu on ta ühel juhul kasutanud ka saksakeelset kuradinimetust *der Teuffel* (10).

10) *Ia se Iumala wiha wayotab tædda weikasti , nïck se hirmus nuchtlus læßib tæma kailapæl , Eth tæma on mottelnuth , ninda ; eth se Pörgku Nuchtlus wißiste se pæle piddi tullemas , v'lle sedda on kz se **Pörgku rüwwe Waym der Teuffel** , weikasti tæma pæle aýanuth , eth tæma tædda woiß huckutada in die Helle .* (VAKK, Müller 1606, 5)

Selgub, et saksapärase eesti keeles esineb liitsõnalisi kuradinimetusi suhteliselt vähe. Neist eelistatakse *kuradit*, harvem esineb *saatan*.

5.2. Liitsõnalised sünonüümid

Arvestades eesti vana kirjakeele ortograafia ebaühtlust, on vaadeldavas materjalis kohati keeruline liitsõnadel ning sõnaühenditel vahet teha. Lähtun liitsõnaliste sünonüümide eristamisel „Georg Mülleri jutluste sõnastikust“ (Habicht jt 2000), sest valdavalt pärinevad sel viisil moodustatud sünonüümid just Georg Mülleri keelekasutusest.

Mülleril on isikupäraseid liitsõnalisi sünonüüme silmatorkavalt palju: *pörgukaru* (11), *pörgukoer* (12), *pörgukull* (13), *pörgukurat* (14), *pörgumörder* ('pörgumõrtsukas') (15). Seda loetelu vaadates hakkavad erijoontena silma esiosa *pörgu(-)* läbiv kasutamine ning looma- ja linnunimetuste esinemine sisulise määratlusalusena. Väga sagedasti kasutab Müller arhailist liitsõna *kõhnret* (13, 15), mis pole tänapäeval enam selgelt liitsõnana tajutav, ent on ajalooliselt saadud sarnaselt *paharetiga* sõna *reo* liitmisel põhisõnaga (vrd peatükk 4.2).

11) *Eike ninda söb se Neliane **Pörku Karro** se~sama Inimeße pea v'lles , ke kiuwsatuße aýal v'xpeines ellawat [...]* (VAKK, Müller 1605, 2)

- 12) *Et nuit wahell se **PörgkuKoir** meile sesarn motlußet siße puhub , kuÿ tohidt sina , ke sina nÿ suhr Pattune Inimene ollet , Iumala Silmade ette astuda , [...]* (VAKK, Müller 1601, 5)
- 13) *Sel kombel , Kuÿ meÿe hend sen keicke wægkewama Iumala Issa tæma Armuliko Mantele alla petame , nïck Chrse Ihse Tÿwade alla pugkeme , ninda kuÿ nedt Nohret Kañadt , oma Em~a Tiwade ninck Koho alla wariulle pugkewat , sÿß on meil se **Pörgku Kulle** , se on sen **Kochnretti** eddest wabba* (VAKK, Müller 1606, 3)
- 14) *Næd minu N . kumb Inimeßet Iumall selkombel on õñistanuth , sellesamalle eb woÿ keick se Ilm , ia keick **Pörgkukurratit** mitte kachio teha .* (VAKK, Müller 1604, 4)
- 15) *Eike ninda N . pidda meÿe Iumala P : meddÿ Issandalle Ihesußelle Chr : kz neuthma , kuÿ allasti meÿe olleme , nïck mincksarn kuriat Reÿat nïck werriset Paiset , meÿe selt **Pörkult Mödrilt** , kumb sæl on se **Kochnret** , olleme sanuth , [...]* (VAKK, Müller 1604, 4)

Heinrich Stahli keelekasutuses leidub liitsõnaline sünonüüm *kurivaim* (16a) (Stahlil küll lahku kirjutatud). Sünonüüm esineb teoses „Leyen Spiegel“ alati ühes ja samas lausekontekstis, ning nagu võib näha saksakeelsest paralleeltekstist (16b), on tegu otsetõlkega.

- 16)
- a. *Kus sihs se **kurrat** kiusatusse sisse meid sahtap / peame meije / kudt Christus / Jummala sanna kahs temma wasto pannema / ninck uscko sees kindlast tem~a wasto seisama / Jummala palluma / ninck ütlema : Erra sahta meid Jssand kiusatusse sisse / kus meid se **kurri waim** kiusap / pahambal ninck parrambal keddel / [...]* (VAKK, Stahl 1641, 145)
- b. *Wan dann **der Teuffel** vns zu Versuchung führet / sollen wir / wie Christus / mit Gottes Wort jhn widerstreben / vnnd im Glauben fest widerstehen / GOtt bitten /*

*vnd sagen : Führr vns HErr in Versuchung nicht / wann vns **der böse geist**³ anficht
/ zur lincken vnd zur rechten Hand /* (VAKK, Stahl 1641: 145)

Võib oletada, et kuna Mülleri tekstid olid mõeldud kogudusele suuliselt esitamiseks, kasutas ta oma jutluste ilmestamiseks ja ekspressiivsemaks muutmise huvides erinevaid kujundlikke ümberütlusi. Stahli *kurivaim* on aga selgelt tõlkekeelend.

5.3. Sõnaühendilised sünonüümid

Sõnaühendite ja liitsõnade eristamise problemaatilisust vanas kirjakeeles on mainitud juba eelmises alapeatükis. Siiski võib kolmest liitsõnast moodustatud *kuradi* sünonüümide puhul kindlalt väita, et tegu on sõnaühenditega.

Sõnaühendiliste sünonüümide poolest on taas rikkalikem Georg Mülleri keelekasutus. Tema jutlustes leiduvad kuradinimetused nagu *põrgu must kaaren* (17), *põrgu noodamees* (18), *põrgu persepale* (19), *(põrgu) rüve vaim* (10) ning *vana (põrgu)madu* (20), *kuningas sest ilmast* (21). Siingi eelistab ta sünonüümide loomisel kasutada esiosa *põrgu(-)*, sisuliste määratlusaluste pilt on aga üsna kirju, alustades hingi kui kalu püüdvast noodamehest ning lõpetades kaarnaga, keda on musta värvi sulestiku tõttu nimetatud vanapagana linnuks (Eisen 1926: 267).

17)[...] *ninck eth næmat oma Risti Kañatuße kz kandwat , vnd hend se tullewa Pattu eddest hoidwat , kumba siße se **Pörgku Must Kaarne** nedt Iumala Lapset pea woib lückada , [...]* (VAKK, Müller 1605, 4)

18) *V'lle sedda on ninck seisab sæl kaas se **Pörgku Nota mees** , se erranetut **Kochnret** isse [...]* (VAKK, Müller 1606, 5)

³ Sks *kuri vaim*.

- 19) *Sesarnse ninck muh enamba **kurrati** tæma siße andmeße wasta , pea meje ṽx knüppikene tæma Nænna ette lõhma , ninck ninda paiatama , Tutz sinulle , sina **Pörgku Persepallæ** .* (VAKK, Müller 1604, 7)
- 20) *Ißeerranes kui kibbedasti on se **Waña Pörgkumaddo** sen Issanda Chrxse Kanno sisse pistnuth ,[...]* (VAKK, Müller 1601, 15)
- 21) *Se **Kuñingkas sest Ilmast** , kuÿ kz sest Pim~edußest , se on se **Kochnret** [...]* (VAKK, Müller 1605, 29)

Sarnaseid sõnaühendilisi kuradinimetusi leidub teistegi autorite tekstides. Ka Heinrich Stahl kasutab sünonüüme *vana madu* (8) ning *vürst septsinasest ilmast* (22). Lisaks sellele leidub tal omapäraseid kuradinimetusi, nagu *suur valgemees* (lohe) (8), *põrguhauane kurjategija* (23) ning *põrguhauane tapja* (24), kusjuures omadussõna *põrguhauane*, mida Stahl oma tekstides läbivalt kasutab, on tema tõlge saksa sõnale *hellisch*⁴. Kuradi võrdlemine mao ja lohega lähtub aga ilmselt kristlikust mõtteviisist, mille järgi (Eevat ahvatlenud) madu on saatan ise või temaga tugevalt seotud.

- 22) *[...] ninck peap sedda ep müñul ep teile se **Först septsinasest Ilmast** / se **Kurrat** errakeelma /* (VAKK, Stahl 1649, 561)
- 23) *Nisugkusede ninck seddasarnasede tullisede nohede kahs lassep meite pehle se **pörgkohaudane kurritegija** / se **Kurrat** / kumbat meije peame errakustma Jummala Sanna ninck palwe kahs .* (VAKK, Stahl 1641, 293)
- 24) *Se **pörgkohaudane tappija** / se **kurrat** sahtap needt ristiusckolisset se igkawesse huckatusse ninck kaddomisse sisse [...]* (VAKK, Stahl 1641, 52)

Christoph Blume aga on iseloomustanud kuradi oma religioosetes teostes *roojase vaimuna* (25).

- 25) *Sest se lebbi sahp taiwalik Duwikenne welja-hajatut / nink temma Assemel lehp **rojane Waim Kurrat** Jnnimeste jures sisse .* (VAKK, Blume 1667, 136)

⁴ Sks põrgulik.

Niisiis, arvestades, et liitsõnalised sünonüümid on küll valdavad, ent peaaegu varieerumatud, ning et liitsõnalisi sünonüüme leidub peamiselt Georg Mülleri keelekasutuses, on sõnaühendite moodustamine 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides peamine viis uusi kuradinimetusi luua ja kasutada.

5.4. Moodustusviiside võrdlus vaimulikes tekstides

Selles alapeatükis esitan kuradinimetuste moodustusviiside võrdluse tabeli kujul. Tabelis 4 on sünonüümid moodustusviiside põhjal tulpadesse jagatud ning iga sünonüümi kõrval on tema esinemisjuhtude arv valimis. Kokku esinesid sõna *kurat* või mõni tema sünonüüm valimis 397 korral.

Tabel 4. Sõna *kurat* (k.a) sünonüümide arv moodustusviisi järgi 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides.

Liitsõnad (3)		Liitsõnad (7)		Sõnaühendid (12)	
kurat	209	kurivaim	3	kuningas sest ilmast	1
saatan/saadan(as)	18	kõhnret	133	põrguhauane kurjategija	1
der Teuffel	1	põrgukaru	1	põrguhauane tapja	1
		põrgukoer	5	põrgu must kaaren	1
		põrgukull	2	põrgu noodamees	1
		põrgukurat	1	põrgu persepale	1
		põrgumörder	1	roojane vaim	1
				rüve vaim	1
				suur valgemees	1
				vana madu	5
				vana põrgumadu	1
				vürst sestsinasest ilmast	8
KOKKU	228	KOKKU	146	KOKKU	23

Tabelist 4 on näha, et enim kasutati saksapärase vaimulikus eesti kirjakeeles lihtsõnalisi kuradinimetusi, neist enim neutraalset tuumsõna *kurat* (209 juhtu). Sageduselt teine on lihtsõnaline arhailisem kuradinimetus *kõhnret* (133 juhtu). Kõige enam varieeruvad sõnaühendilised sünonüümid, millest valdav osa pärineb Georg Mülleri jutlustest.

Kokku esineb autorite tekstides 22 erinevat kuradinimetust, millest kõik sünonüümid on propositioonilised, sest asendavad oma esinemiskontekstides sõna *kurat*, lisamata täpsustust. Erinevaid lihtsõnalisi sünonüüme on kolm, lihtsõnalisi sünonüüme seitse, sõnaühendeid aga 12 (vt jaotumist diagrammilt 4). Siiski, nagu näitab diagramm 5, ei ühti sünonüümide esinemus nende varieerumisega, sest kuigi lihtsõnalised nimetused varieeruvad kõige vähem, kasutati neid kõige järjekindlamalt. Saamaks laiemat pilti kuradinimetuste kasutusest vaimulikes tekstides, tasub vaadelda nende sisulisi määratlusaluseid (vt tabel 5 ja diagramm 6).

Diagramm 4. **Kuradi erinevad sünonüümid vaimulikes tekstides (moodustusviisi järgi).**

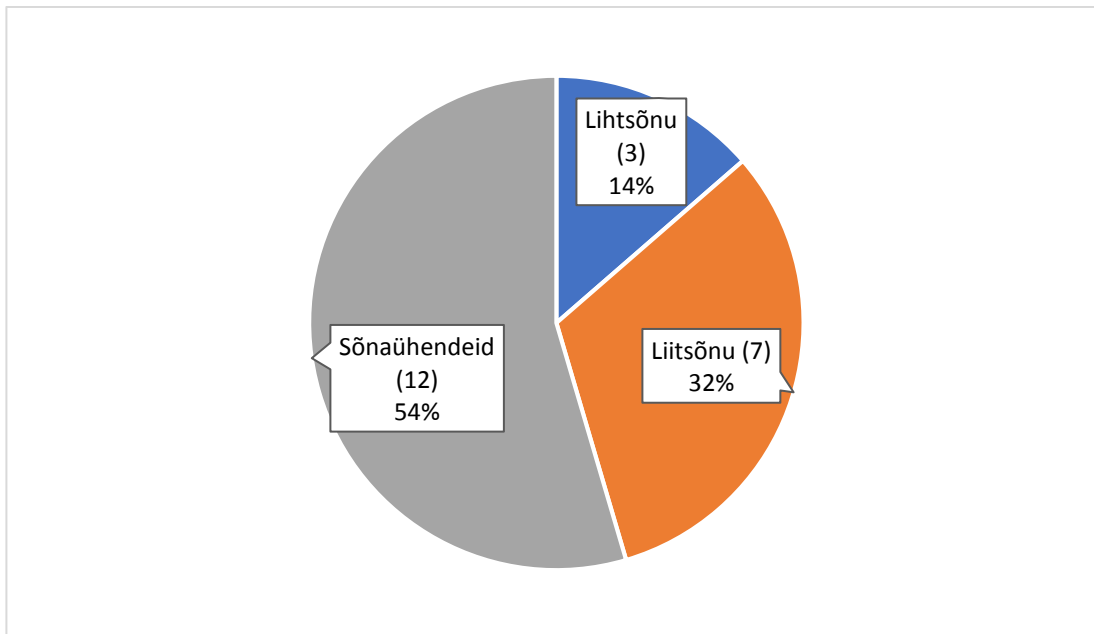
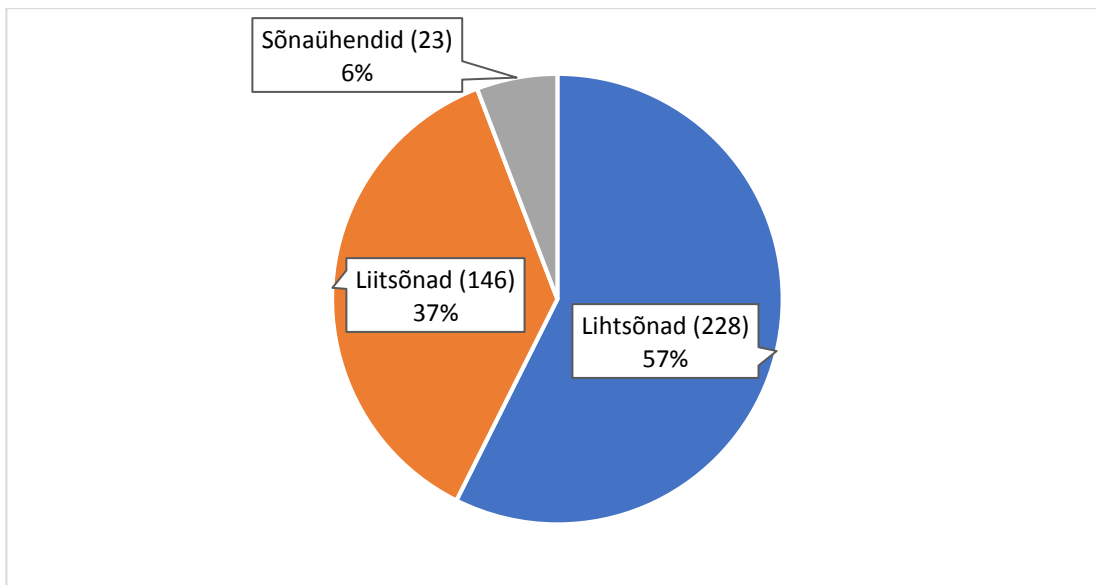

Diagramm 5. *Kuradi* sünonüümide esinemus 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides moodustusviisi järgi.

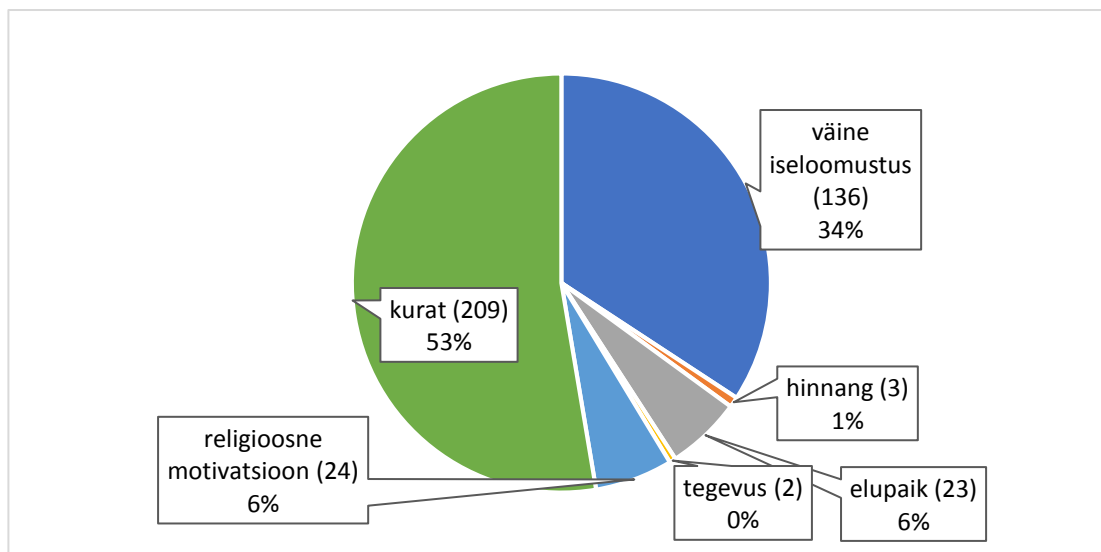

Tabel 5. *Kuradi* sünonüümid 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides sisulise määratlusaluse järgi.

Väline iseloomustus (4)	Hinnang (1)	Elupaik (11)	Tegevus (2)	Religioosne motivatsioon (3)
kõhnret	kurivaim	kuningas sest ilmast	põrguhauane kurjategija	saatan
roojane vaim		põrgukaru	põrguhauane tapja	der Teuffel
rüve vaim		põrgukoer		vana madu
suur valgemees		põrgukull		
		põrgukurat		
		põrgumörder		
		põrgu must kaaren		
		põrgu noodamees		
		põrgu persepale		
		vana põrgumadu		
		vürst septsinasest ilmast		
136	3	23	2	24

Tabelist 5 selgub, et vaimulikes tekstides on kõige olulisemana rõhutatud kuradi seost põrguga: sõna *põrgu* sisaldub 11 sünonüümis. Selle põhjuseks võib pidada kristlikku mõtteviisi, mille järgi läksid patuste hinged peale surma põrgusse ning ehk pidi pidev põrgu mainimine kogudust vagamale elule manitsema. Suhteliselt harvem on kuradi iseloomustatud tema välimuse (neli sünonüümi), tegevuse (kaks sünonüümi) või üldise religioosse motivatsiooni kaudu (kolm sünonüümi). Hinnangut kandis vaid üks kuradinimetus. Diagramm 6 annab ülevaate kõikide sünonüümide jagunemusest sisulise määratlusaluse järgi.

Diagramm 6. **Kuradi ja selle sünonüümide esinemus 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides sisulise määratlusaluse järgi.**

Diagrammilt 6 võib näha, et kuigi kuradi elupaigaga seotud sünonüümid varieerusid kõige rohkem, kasutati valimis tuumsõna *kurat* kõrval (209 juhtu) enim kuradi välimusest lähtuvaid nimetusi (136 juhtu). Ülejäänud määratlusalustest lähtuti suhteliselt harva: religioosse taustaga nimetusi esines vaid 24 juhul, kuradi elupaigast lähtuvaid 23 juhul. Üksikutel kordadel anti kuradile mingi hinnang (3 juhtu) või kirjeldati teda tegevuse kaudu (2 juhtu).

Järeldused

Olles vaadelnud kuradinimetusi kahes erinevas tekstiliigis moodustusviisi ning sisulise määratlusaluse järgi, esitan selles peatükis võrdlevad andmed. Tabelis 6 on esitatud erinevate sünonüümide arvud kummaski tekstiliigis moodustusviisi järgi, tabelis 7 aga sisuliste määratlusaluste järgi.

Tabel 6. Kuradi (k.a) sünonüümid rahvalauludes ja 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides moodustusviisi järgi.

	Rahvalaulude keel	Vaimulikud tekstid	Kattuvad sünonüümid	KOKKU
Liitsõnad	13	3	–2	14
Liitsõnad	21	7	–1	27
Tuletised	9	-	-	9
Sõnaühendid	13	12	-	25
KOKKU	56	22	–3	75

Tabelist 6 on näha, et kahe tekstiliigi peale kokku leidis valimis 75 erinevat kuradinimetust: tuumsõna ning selle 74 propositsioonilist sünonüümi. Levinuim *kuradi* sünonüümide moodustamise viis on sõnade liitmine: kokku esineb kummaski tekstiliigis 27 erinevat liitsõnalist nimetust. Teine sage *kuradi* sünonüümide liik on sõnaühendid (25 erinevat). Liitsõnade ja sõnaühendite eristamise problemaatilisusele olen töös tähelepanu juhtinud. Suhteliselt vähem on kasutatud liitsõnalisi kuradinimetusi (14 erinevat) ning kõige vähem on tuletisi, mida kahe tekstiliigi peale leidis vaid üheksa ning needki pärinesid kõik rahvalauludest. Kui rahvalauludes on liitmine kuradinimetuste sagedasim moodustusviis, siis vaimulikes tekstides leidub enim sõnaühendeid.

Tabel 7. Kuradi sünonüümid rahvalauludes ja 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides sisulise määratlusaluse järgi.

	Rahvalaulude keel	Vaimulikud tekstid	Kattuvad sünonüümid	KOKKU
Väline iseloomustus	10	4	-	14
Hinnang	20	1	-1	20
Elupaik	8	11	-	19
Tegevus	2	2	-	4
Religioosne motivatsioon	6	3	-1	8
Eufemism	9	-	-	9
*Tuumsõna <i>kurat</i>	1	1	-1	1
KOKKU	56	22	-3	75

Tabelist 7 on näha, et kuradit iseloomustatakse enim hinnanguliselt (20 sünonüümi) või elupaiga kaudu (19 sünonüümi). Suhteliselt sageli peetakse silmas kuradi välimust (14 sünonüümi) või soovitakse väljenduda eufemistlikult (9 sünonüümi). Vähem on kasutusel religioosse taustaga (8 erinevat) ning kuradi tegevusest lähtuvad nimetusi (4 erinevat). Kui rahvalauludes lähtutakse peamiselt kuradile hinnangu andmisest, siis vaimulikes tekstides rõhutatakse kuradi pärinemist põrgust. On huvitav tähelepanek, et vaimuliku allkeele valimis leidis erinevaid religioosse taustaga sünonüüme poole rohkem kui rahvalaulukeele valimis. Kolm tekstiliikides kattuvad nimetust on tuumsõna *kurat* ning sünonüümid *kurivaim* ja *saatan*.

Kokkuvõte

Selles leksikoloogiateemalises bakalaureusetöös vaadeldi sõna *kurat* sünonüüme eesti rahvalaulutekstides ja 16.–18. sajandi vaimulikes tekstides. Eesmärk oli kõrvutada sünonüümide kasutust kummaski tekstiliigis moodustusviisi alusel ning sisulise määratlusaluse järgi. Uuritavad tekstid pärinesid Eesti regilaulude andmebaasist ning vana kirjakeele korpusest. Sõnepäringu koostamisel toetusin M. J. Eiseni artiklile „Kuradi sünonüümid“ (1927), Juhan Peegli sõnastikule „Nimisõna poetilised sünonüümid regivärssides“ (2004) ning vana kirjakeele sõnastikele (nt Habicht jt 2000, 2015; Kingisepp jt 2002, 2010). Lähtusin põhimõttest võtta valimisse iga *kuradi* sünonüümi 200 esimest otsingutulemust. Lõplik valim koosnes rahvalauludest leitud *kuradi* sünonüümide 696 esinemisjuhusist ning vaimulikest tekstidest registreeritud 397 esinemisjuhusist.

Uurimuse hüpotees oli, et rahvalaulude keeles esineb eri kuradinimetusi mitmekesisemalt ning seal on rakendatud kõiki sõnamoodustuse viise, sest rahvalaulukeel, eriti aga regivärsi parallelism eeldab värvikaid ümberütusi, samal ajal kui tõlkelised vaimulikud tekstid võiksid hakkama saada piiritletuma sõnavaraga. Hüpotees leidis kinnitust, sest rahvalauludes esines 56 erinevat kuradinimetust, ent vaimulikes tekstides oli erinevaid nimetusi vaid 22. Tulemused erinesid ka moodustusviiside võrdluses, sest rahvalaulukeeles leidis nii lihtsõnalisi, liitsõnalisi, tuletatud kui ka sõnaühendilisi kuradinimetusi, samal ajal kui vaimulikes tekstides tuletised puudusid. Selgus, et sagedasim moodustusviis kahes tekstiliigis kokku oli sõnade liitmine (27 sünonüümi), palju leidis ka sõnaühendeid (25 sünonüümi). Liitsõnad olid suurim sünonüümirühm ka rahvalauludes (21 erinevat), kus neid oli moodustatud enim *vana-*, *kuri-* ja *põrgu-* esikomponentidega. Vaimulikes tekstides (eriti Georg Mülleri jutlustes) varieerusid enim sõnaühendid (12 erinevat), mida moodustati peamiselt sõna *põrgu* lisamisega olendinimetustele. Lihtsõnad ja sõnaühendid varieerusid rahvalauludes suhteliselt palju (13 erinevat kummalgi viisil), vaimulikes tekstides leidis lihtsõnu aga kõige vähem (3 erinevat).

Analüüsisin *kuradi* sünonüüme ka sisu tasandil ehk sisulise määratlusaluse järgi. Materjali põhjal eristus kuus rühma: kuradi välimust iseloomustavad, kuradile hinnangut andvad, kuradi elupaigast lähtuvad, kuradi tegevusi kajastavad, religioosse motivatsiooniga ning eufemistlikud nimetused. Kahe tekstiliigi valimi peale kokku iseloomustati kuradit enim hinnanguliselt (20 erinevat sünonüümi) ja elupaiga järgi (19 sünonüümi). Sageli kirjeldati kuradi välimust (14 sünonüümi) või kasutati eufemismi (9 sünonüümi). Vähem lähtuti religioosest määratlusalusest (8 sünonüümi) või kuradi tegevustest (4 sünonüümi). Sagedasimad sisulised määratlusalused erinesid tekstiliigiti: rahvalauludes oli selleks kuradile hinnangu andmine (20 sünonüümi), vaimulikes tekstides aga rõhutati kuradi asukohta, tema pärimist põrgust (11 sünonüümi).

Vaatlesin ka sünonüümide esinemust kummaski tekstiliigi valimis. Kuigi rahvalauludes varieerusid enim liitsõnad ning vaimulikes tekstides sõnaühendid, kasutati kummaski tekstiliigis kõige rohkem liitsõnu (rahvalauludes 60% juhtudel, vaimulikus kirjanduses 57%), neist ootuspäraselt enim tuumsõna *kurat* (rahvalauludes 35% juhtudel, vaimulikes tekstides 53%). Liitsõnad olid kummaski tekstiliigis esinemuselt teisel kohal (rahvalauludes 18% juhtudel, vaimulikes tekstides 37%). Rahvalauludes esines tuumsõna kõrval enim religioosse taustaga sünonüüme (19% juhtudel), samal ajal kui vaimulikes tekstides oli selliste nimetuste esinemus suhteliselt vähene (6% juhtudel). Vaimulikes tekstides oli levinuim sisuline määratlusalus kuradi välimus (34% juhtudel). Rahvalauludes anti kuradile sageli mingisugune hinnang (15% juhtudel), peeti silmas tema elupaika (14% juhtudel) või eelistati tuumsõnale eufemismi (10% juhtudel), kuradi välimust kirjeldati aga harvem (vaid 1% juhtudel). Vaimulikes tekstides kasutati kuradi elupaigast lähtuvaid nimetusi võrdlemisi harva (6% juhtudel) ning kummaski tekstiliigis pöörati sisulisel määratlemisel kõige vähem tähelepanu kuradi tegevustele (rahvalauludes 1% juhtudel, vaimulikes tekstides 0,5%). Vaimuliku keele valimis ei leidunud eufemistlikke nimetusi.

Selgus, et kahe tekstiliigi materjal erines nii moodustusviiside kui ka sisuliste määratlusaluste poolest. Kuigi kummaski tekstiliigis eelistati tuumsõna *kurat*, kasutati sünonüüme erineval määral. Rahvalauludes moodustati sünonüüme kõigil võimalikel

viisidel, lähtudes kuuest sisulisest määratlusalusest. Vaimulikes tekstides aga puudus vajadus nii suure varieerimise järele: sellele osutab tuletiste ning eufemismide puudumine. Enim *kuradi* sünonüüme leidub Georg Mülleri suuliselt ette kantud jutlustes.

Siinne bakalaureusetöö pakkus vaid põgusa sissevaate *kuradi* sünonüümide kasutusse vanades tekstiliikides ning seda sõnavarateemat saaks kindlasti põhjalikumalt edasi arendada. Tulevikus oleks huvitav lähemalt vaadelda *kuradi* ja selle sünonüümide kasutust tänapäeva kõnekeeles ning erinevate kuradinimetuste tundmist noorte hulgas. Eraldi uurimisteema võiks olla *kuradi* sünonüümide kasutus netikeeles.

The use of *kurat* and its synonyms in runic songs and 16th–18th century religious literature

The purpose of this bachelor thesis was to explore the use of the word *kurat* 'devil' and its synonyms in Estonian runic songs and 16th–18th century religious literature and to compare the synonyms based on their structure and semantic domain. This study is corpus-based, thus the material has been found from Estonian Runic songs database and from the corpus of Old Written Estonian. To search for the synonyms, I used previous studies on *kurat*'s synonymy and lexicons of old written Estonian. As a result, I gathered data consisting of 696 synonymy samples from the runic songs and 397 from the old religious texts.

My hypothesis was that there is more variation among *kurat*'s synonyms in runic songs and that all the ways of word formation are used there, as the runic songs' parallelism demands colorful periphrasis, while religious texts could manage with narrower vocabulary. The hypothesis was correct, because there were 56 different synonyms in the runic songs and only 22 in the religious texts. The results also differed by ways of word formation: in the language used in the folk songs, all the word formation possibilities (simple words, compound words, derivatives and phrases) were present, while there were no derivatives in the language used in the old religious texts. The most common way of word formation in both texts was word compounding (27 synonyms). There were also many phrases (25 synonyms). In runic songs compounding words was the dominant way of word formation (21 synonyms), mainly using *vana-* 'old', *kuri-* 'evil' and *põrgu-* '(from) hell' precomponents. In religious literature (especially in the sermons of Georg Müller) many phrases were found (12 synonyms), which mainly consisted of the word *põrgu* and a name of some being. Simple words varied rather often in the folk songs (13 synonyms), while in religious texts they varied the least (3 synonyms).

I also analysed *kurat*'s synonyms based on their semantic domain. In the data six semantic domains were found: devil's appearance, evaluation of the devil, devil's habitat, devil's activities, religion-based uses and euphemisms. In two texts devil was mostly characterized

by giving him an evaluation (20 synonyms; most common in runic songs) or by his habitat (19 synonyms; common in religious texts). Synonyms describing devil's appearance (14 synonyms) and euphemisms (9 synonyms) were also often used.

I also studied the frequency of use and variation of the synonyms on both text-levels. Although compound words in the runic songs and phrases in the religious literature varied the most, simple words (featuring the core term *kurat*) were mainly used on both cases (on 60% of the cases in folk songs; on 57% of the cases in religious texts). Compound words were in the second position on both occasions (on 18% and 37% of the cases respectively). In runic songs, besides the core term, mostly religion-based synonyms were used (on 19% of the cases), while in religious texts most common synonyms had something to do with devil's appearance (on 34% of the cases). While in the folk songs all the semantic domains were represented, there were no euphemisms in religious texts.

It appeared that the material of both texts varied both in the word formation and the semantic domains. Although in both cases the core term *kurat* was preferred, the synonyms were used in a different amount. All the word formation ways were used in runic songs based on six semantic domains, for the poetic language demands more variation. At the same time in religious texts no such variation and figurativeness was needed. Therefore there were less synonyms to be found in general.

This bachelor thesis offered only a brief insight to the use of *kurat* and its synonyms in the old texts. The subject could definitely be approached in a more exhaustive manner. The use of *kurat* in the contemporary spoken language and on the Internet are still to be studied.

Kirjandus

Cruse, Alan D. 2002. Pragmatic relations of inclusion and identity III: Synonymy. – Lexicology. An International Handbook on the Nature and Structure of Words and Vocabularies, Vol. 1. Eds. D. Alan Cruse, Franz Hundsnurscher, Michael Job, Peter Rolf Lutzeier. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 485–497.

Crystal, David 2006. Words. Words Words. Oxford: Oxford University Press, 127–133.

EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. Peatoim. Iris Metsmägi. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Ehasalu jt 1997 = Ehasalu, Epp, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eisen, Matthias Johann 1926. Eesti vana usk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

Eisen, Matthias Johann 1927. Kuradi sünonüümid. – Eesti Kirjandus, 21. aastakäik, 216–221.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Habicht jt 2000 = Habicht, Külli, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop. Georg Mülleri jutluste sõnastik. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12. Toim. Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Habicht jt 2015 = Habicht, Külli, Pille Penjam, Külli Prillop. Heinrich Stahli tekstide sõnastik. Toim. Valve-Liivi Kingisepp. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Toim. Mati Erelt, Meeli Sedrik, Ellen Uuspõld. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 45–66.

- Hennoste, Tiit 2000.** Allkeeled. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim. Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 7–54.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. – Eesti keele varamu I. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kingisepp jt 2002 = Kingisepp, Valve-Liivi, Külli Habicht, Külli Prillop.** Joachim Rossihniuse kirikumanuaalide leksika. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 22. Toim. Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kingisepp jt 2010 = Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Toim. Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, Arvo 1986.** Fraseoloogiline aines Eesti vanimais grammatikates ja sõnastikes. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. – Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laugaste, Eduard 1977.** Eesti rahvaluule. Tallinn: Valgus.
- Lyons, John 2002.** Linguistic semantics. An introduction. Cambridge: Cambridge University Press.
- Metslang, Helle 1978.** Süntaktilisi aspekte eesti regilaulu värsiparallelismis. Kandidaadiväitekiri. Tartu.
- Pajusalu, Renate 2006.** Jumal ja kurat argikeeles. – Kuradi tark jumala loll. Koost. Enn Kasak, Anne Kull. Tallinn: Eesti Päevalehe Kirjastus, 17–32.
- Peegel, Juhan 2004.** Nimisõna poetilised sünonüümid regivärssides. – Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 15 (62). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Ross, Kristiina 2009. Eesti keel Henrikust Anton Thor Helleni. – Keel ja Kirjandus, 8–9, 553–558.

Ross, Kristiina 2011. Missioon ja mäng eesti kirjakeele sünnis. – Vikerkaar, 1–2, 117–127.

Ross, Kristiina 2015. Regivärsist kirikulauluni. Kuidas ja milleks kõrvutada vanu allkeeli. – Keel ja Kirjandus, 7, 457–470.

Saareste, Andrus 1958–1968. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti.

Särg, Taive, Koidu Ilmjärv 2009. Eesti rahvamuusika. – Eesti rahvaluule; http://www.folklore.ee/muusika/eesti_rahvamuusika.htm. Vaadatud 7.4.2017.

Valk, Ülo 1994a. Eesti rahvausu kuradi-kujutelm kristliku demonoloogia ja rahvusvahelise folkloori kontekstis: ilmumiskujud. Tartu: Tartu Ülikool.

Valk, Ülo 1994b. Kurat Euroopa usundiloos. Sissejuhatus demonoloogiasse. Tallinn: Vikerkaar.

Valk, Ülo 1997. Must mees eesti rahvapärimeses. – Vikerkaar, 139–143.

Valk, Ülo 1998. Allilma isand: kuradi ilmumiskujud eesti rahvausus. – Eesti Rahva Muuseumi sari 1. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Vestring, Salomo Heinrich 1998. Lexicon Esthónico Germanicum. Toim. Ellen Kaldjärv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Allikad

Eesti regilaulude andmebaas. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv. Tartu, 2003–2016. <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>.

VAKK – Vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Airika Harrik,

(sünnikuupäev: 28.02.1995)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Sõna *kurat* ja selle sünonüümide kasutus eesti rahvalauludes ning vanas kirjakeeles“, mille juhendaja on Külli Habicht,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 25.05.2017

